

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

IX. KÖTET. X. SZÁM. 1881.

LESSING
MINT PHILOLOGUS.

Dr. KONT IGNÁCZTOL.

Ára 30 kr.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvönkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárakája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codextról. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó-tárakája 1583-ból. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlébeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlébeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadenai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlébeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlébeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlébeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende. l. tagtól 51 l. 20 kr.

LESSING

MINT PHILOLOGUS.

Dr. KONT IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Lessing mint philologus.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1880. február 3-án tartott ülésében.)

Nagy és korszakot alkotó elmék többféle irányban szoktak működni; de alig van a németeknek egyetlen írójuk, a ki, a mellett, hogy az irodalom reformátora, a szorosan vett szépirodalom keretén túl, oly nagy hatást gyakorolt volna, mint Lessing. Nagy mint dramatikus, hatalmas mint prózaíró, rettegett mint theologus, de legnagyobb mint kritikus. Mindezen oldalról már jellemezték őt; de tevékenységének egyik fő oldalát, melyből a többi mintegy szivárog, még nem méltatták eléggé. Ha most Lessingről mint philologusról akarunk szólni, nem oly értelemben vesszük a philologus szót, mint a kinek főereje a szövegkritika vagy hermeneutika terén nyilvánul, hanem ama férfiút értjük, a kinek fő törekvése az ó-kor eszméinek és alapigazságainak földerítése, egyes főbb irodalomtörténeti személyek és egész irodalmi fajok kellő méltatása s amaz általános eszmék kifejtése, melyek az ó-kor irodalmát kapcsolatban a modernnel átlengik. Ez a philológiának tulajdonképi magva, s Lessing érdeme, hogy e tanulmányt ama polczra emelte, a melyet jelenleg elfoglal. Alig van az ó-kori irodalomnak vagy művészetnek fontosabb kérdése, melyre Lessing ki ne terjeszkedett volna; az egyszerű szómagyarázattól föl egész a költészet és művészet legremekebb alkotásaig, a száraz szövegkritikától egész a költészet lényegének és alapigazságainak átfürkészéseig. Csak egy pillanatot kell vetnünk a philologia akkori tanulmányozására és állapotára, hogy Lessing úttörő dolgozatait és eszméit valóban méltányolhassuk. A philologia ez időben még nem emancipálta volt magát; csupán a theologia segédeszközének tekintették, a melynek nincs más célja, mint a szöveg egyszerű

magyarázata. Az ó-kor reális oldalára, az irodalom és a művészet történetére semmi tekintettel sem voltak. Hatalmas thesaurusokban rakták le a hollandi és francia tudósok roppant ismereteiket, minden rendszer és választék nélkül. Valódi labirinthjai a tudományosságnak, melyekből az ügyes kutató sokat meríthet ugyan, de a kezdő okvetlenül félrevezettetik. Az ó-kor reális oldaláról hallani sem akartak, csak Ernesti s különösen Christ lipcei egyetemi tanárok, kiket Lessing is hallgatott, kezdték a műemlékeket, az irodalmat s a régiségeket tárgyalni. Lessing volt az első, a ki az ó-kor remekeibe új életet öntött; ő mutatta meg az utat, melyen haladni kell, hogy a gazdag kincseket kiaknázhassák. Mindig csak a klasszikusokra ment vissza s azokból alapította meg művészete szabályait; felhasználta műveiben a remekirókból elvont tanokat, kutatta a forrást, kidolgozta a teoriát, s csak azután mutatta meg mint praktikus, mikép kell a felállított szabályok szerint műveket alkotni. Így tette ezt a mesénél, az epigrammnál és a drámánál; *Emilia Galotti*-ja nem más, mint Aristoteles a tragédiáról szóló tanainak élő formába való öntése.

Csodálhatjuk-e tehát, ha az oly író, kinek minden egyes műve az ó-kor bélyegét viseli magán, a ki legtöbbször s legkedvesebben az ó-kor remekeivel foglalkozott, azokat behatóan tárgyalta, alapnézeteiket kifejtette s ezek szerint alkotta műveit, hogy azt *κατ' ἐξοχήν* philologusnak nevezzük.

Ebbeli munkálatait akarjuk tehát itt rövid vonásokban feltüntetni s a philologia főbb szakaiban való működését kimutatni. E tárgyalásnál azonban csak kettőre reflektálhatunk. Nem akarunk itt ugyanis ama apróbb szövegjavításokról s szómagyarázatokról szólni, melyek nagyobb értekezéseiben szétszórva fordulnak elő, s melyekre nézve Lessing úttörő már azért sem lehetett, mert a szövegkritika általános tételeinek magyarázata szak-philologus munkája, s ő nagy ellenszenvvel viseltetett minden szaktudományosság iránt; hanem mint az irodalom és a műtörténet kutatóját vizsgáljuk, mert e két szak alkotja hozzátartozóival együtt az úgynevezett reális philológiát, míg a kritika a formális oldalát képezi.

Minthogy teljességre iparkodunk, azért a reális részre vonatkozó minden értekezését egyenkint fogjuk tárgyalóra, hogy

így teljes képét nyerjük a roppant philologiai működésnek, melyet Lessing műveiben birunk. *Értekezésünk tehát két fő részre oszlik*, ú. m. Lessing működése az irodalomtörténet és az ó-kori művészet terén. Küster, a ki első (egy gymnasiumi értesítőben)¹⁾ szól Lessing philologiai működéséről, oly módon jár el, hogy a legfőbb súlyt a formális részre fekteti s az értekezésekben itt-ott előforduló apróbb etymologiai s szövegkritikai jegyzeteket összeállítva, azt süti ki, hogy biz Lessing ezekben nem jeleskedett. Nem tekintve ez eljárás helytelenségét, ismételve hangsúlyozzuk, hogy Lessing nem volt szaktudós, hogy céljai sokkal magasabban lebegtek, mintsem hogy az etymológiával, mely akkoriban, minthogy a sanskritot nem ismerték, még biztos alapokon nem nyugodott, oly behatóan foglalkozott volna; de saját állításaiból tudjuk, hogy e tanulmányt is igen nagyra becsülte. Ő azonban az ó-kor örök igazságait s azon alap- és sarktételeket, melyeket az ó-kor remekei magokban foglalnak, akarta az irodalomba átültetni s meghonosítani. Legkisebb dolgozata is erre céloz. Ha ő Sophokles életét megírja, ezt nem azért teszi, hogy csupán egy életrajzzal ismertessen meg, hanem azért, mert aristotelesi kutatásaiban éppen Sophoklesben ismert ama tragikusra, a kiből Aristoteles szabályait merítette, melyek örök igazságok maradnak. Azért akarja darabjait elemezni, hogy a tragédia valódi felfogását megértesse nemzetével, nem pedig egyszerűen azért, hogy Sophokles életét és műveit mutassa be.

Ha összes philologiai működését e két csoportba foglaljuk, akkor az **irodalomtörténeti osztályba** következő értekezések esnek: *Abhandlung von dem Leben und den Werken des M. Accius Plautus*; *Von den lateinischen Trauerspielen, welche unter dem Namen des Seneca bekannt sind*; *Rettungen des Horaz*; *Sophokles*; *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm*; (Zur griech. Anthologie). *Abhandlungen über die Fabel*; (Romulus u. Rimicius; Über den Anonymus des Nevellet; Anmerkungen über den Aesopus, über den Phaeder; Zur Geschichte des aesopischen Fabeln). *Hamburgische Dramatur-*

¹⁾ Jahresbericht über das Gymn. zu Attendorn 1873/4. — *Lessing als Philolog*, v. Karl Küster.

gie; *Paulus Silentarius*; *Vermeinte Anecdota des Antoninus*; *Ergänzungen zu Julius Firmicus*. Ide sorolhatók: *Ein Vademecum für...* Lange; Kritik des Liberkühn'schen *Theokrit*, Bion u. Moschos, Über die Übersetzung der *Georgica* von D(usch.); Über Meusel's *Apollodor*. Mint töredék maradt fenn: Abhandlung über die *Pantomimen*. A **műtörténeti csoport** legkiválóbb munkája a *Laocoon*, mely köré a Klotz ellen intézett három munka csoportosul: *Wie die Alten den Tod gebildet*; *Briefe antiquarischen Inhalts*; Über die *Ahnenbilder* der Römer. Töredékben: *Anmerkungen zu Winckelman's* Gesch. der alten Kunst, *Kleine antiquarische Fragmente*, (Laocoon, antiqu. Briefe.) Über die sogenannte *Agrippine*. A kollektá-neák és a »Philologischer Nachlass« apróbb megjegyzéseket és cikkeket tartalmaznak.

Nézzük tehát egyenkint ezen darabokat, határozzuk meg eszmemenetöket s tekintsük azt: mennyivel gyarapítá a mai tudomány e tanulmányokat. Erre nézve már előre kijelenthetjük, hogy mind abban, a mi a tárgy lényegére vonatkozik, vagy széptani fejtegetés által magyarázható meg, *Lessing ítélete mai napig is megdönthetetlen*; a hol pedig csak egyéni nézetkülönbség merült fel, vagy a mire nézve akkoriban még minden forrást nem ismertek, az újabb kutatás sok oly tényre vetett már világot, mik Lessing előtt még homályosak voltak, vagy melyeket nem helyesen magyarázott; de még ott is, a hol hibázott, nem tagadhatjuk meg tőle az éles elmét; a mint általában fő ereje az apróbb dolgokban, a hol például a szöveg rossz volt, vagy valamit az irodalomtörténettel meg nem egyezhetőnek talált, abban nyilvánult, hogy a hibákra figyelmeztette a tudós világot.

I.

Ha az értekezéseket időrendben vesszük, mindenekelőtt tekintetbe jő a *Plautus* életéről és műveiről szóló, mely a *Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters* című folyóirat első négy közleménye. Lessing még nagyon fiatal volt, midőn e folyóiratot Myliussal megindította. Fő célja volt az ó-kori és az újabb drámai termékek széptani fejtegetése s élvezhető fordításban a németekkel való megismertetése.

Első írónak Plautust választotta, s nem is nehéz okát megmondani. Már az iskolában is Plautus, Terentius és Theophrastus volt a legkedvesebb olvasmánya; ezek gyakoroltak befolyást első darabjaira, ¹⁾ s nemcsak a dráma kritikájával való foglalkozásra, hanem élczére és szatirájára is világot vetnek, a mint-hogy egész stílusát a terentiusi prologusokkal lehetne összehasonlítani. Mi természetesebb tehát, hogy kedvelt kómikusával nyitotta meg a folyóiratot. A mű négy részre oszlik; az első Plautus életéről s jelleméről szól. Az életrajzot források hiányában csak nagyon röviden adja, de annál inkább jellemzi mint költőt. Az értekezés ezen részére vonatkozik Klein amaz állítása, hogy bizony Ritschl fáradságos munkálkodásai egy lépéssel sem vitték tovább a Plautusról való tudományunkat. Mi bizonyára nem fogadhatjuk el ezen ítéletet, mely a philologia nagy mesterét is oly dühbe hozta, hogy *Opuscula*-inak III. kötete előszavában nagyon is keményen kikel Klein ellen. Lessing különféle okoknál fogva nem kutathatta át Plautust azon irányban, mint a jelenlegi philologiai iskola Ritschl vezetése alatt tette. Ritschl és tanulóinál a nyelvtani szempont a fő; Plautus szolgál kútforrássul a régi latin helyes megértésére s kikutatására, s e tekintetben valóban bámulandó az eredmény. De Lessingnél maga a költő lép előtérbe, s e tekintetben bátran mondhatjuk, hogy ez a legelső alaposabb római irodalomtörténeti dolgozat, mely kimagaslik az akkori tudós dissertatiók felett.

A római vígjáték jellemzése csak ott hízagos egy kissé, a hol az attikai vígjátékkal hasonlítja össze. Az ó-komédia s annak fő képviselője Aristophanes közt egyrészt, s az új vígjáték s Menander és Philemon működése közt másrészt, nem húzza meg amaz éles határvonalat, mely e két irodalmi fajt egymástól elválasztja.

A rómaiak, úgymond Lessing, két dolog miatt becsülték nagyra Plautust: előadási modora és kedves élcei miatt. A franczia kritikusok közül többen félrevezettették magokat Horatius ítélete által, a ki Plautus élceit ízetleneknek és

¹⁾ »Der Schatz« cz. darabja Plautus *Trinummus*-ának utánzata; »Weiber sind Weiber« cz. töredéknek a *Stichus* szolgált alapul.

nyerseknek mondja, melyek csak a régi rómaiaknak tetszettek. Ezek azonban elfeledni látszottak, hogy Horatius korántsem szól mint műbíráló.¹⁾ Általában Dacier három szabályát kellene mindig szem előtt tartani, hogy Plautust helyesen megítélhessük. Először tekintetbe kell venni, hogy midőn Plautus föllépett, akkor a nép még a szatira durva élczeihez volt szokva, tehát ő neki is meg kellett tartani valamit belőlük; azután néhány élcz még nem az egész komikus, s végre Horatius ítéletét nem szabad szó szerint vennünk. Lessing azonban egy csapással vet véget e vádnak, midőn azt mondja, hogy Plautusnál csak ott találunk nyers élczet, a hol a szolgákat és az alsóbb osztályú népet beszélteti; hogy tehát ezek modorát utánozza, okvetlenül oly élczeket kellett neki használnia, melyek ezen osztályt jellemzik. Ha ama jeleneteket, melyekben ilyenek lépnek föl, mellőzzük, bizonyára egy nyers élczre sem találunk többé.

E rövid védelem után a *Captivi* fordítását adja, mely darabot a legjobb komédiának véli, mely valaha létezett. E fordítás mintául szolgálhat minden műfordítónak, mind nyelvezetre nézve, mind pedig ama szempontból, hogy mikép kell az élczet más nyelven visszatükröztetni. A harmadik rész a legsikerültebb. Ebben egy képzelt ellenfél bírálatát halljuk, a ki egyrészt Plautust szidja, másrészt pedig Lessing állításait czáfolgatja. Ez ellenfél a megtestesült Gottsched, s valóban esodálandó, mily finomul tudta Lessing ennek nézeteit s ellenvetéseit rajzolni. A főbb támadásoknak élét azonban mindjárt a szöveg alá tett jegyzetek által töri meg s végre még külön is válaszol. Az ellenfél (tulajdonkép maga Lessing) három pontban foglalja össze ellenvetéseit; először a bevezetés ellen emel szót, azután a *Captivi* fordítása ellen van kifogása, s végre azt állítja, hogy ez nem a legszebb vígjáték. A dühös Gottschedi tanuló semmikép sem barátkozhatik meg azzal, hogy a plautusi darabban a hely és idő egysége nincs szigorúan megtartva. Oly ízetlen polemiába keveredik, hogy végre még ama körül-

¹⁾ Itt épen ama jelenséget látjuk, mint Luciliusnál, kit Horatius szintén megtámadott, s csak a későbbi kutatás mutatta ki, hogy mily igaztalanul.

ményt is tekintetbe veszik, hogy ha tán postakocsin mentek, mégis egy nap alatt történhetett meg a cselekvény. Lessing azzal védi Plautust, hogy nagyban és egészben a három egység megvan a darabban, s a hol látszólag vétett is ellene, azt mindig a nagyobb szépség kedvéért tette. Ez a fő vád Plautus ellen; de vannak még csekélyebb dolgok is, mint az pl., hogy a szín Görögországban játszik, s Plautus háromszor használja a római épületek nevét. Iszonyú bűn! Plautus nem csak a cselekvény egységét lépi át, hanem darabja nem is valószínű. Erre néhány megjegyzés a fordításra nézve, melyet azonban Lessing ügyesen védelmez; a Plautus erkölcstelen-ségére vonatkozó vádat pedig szépen elhárítja oly módon, hogy ezen kérdést veti fel: Miért nem mondhat vala Plautus hallgatóihoz olyasmit, a mit ők szégyen nélkül tettek. A költőt saját kora szerint kell megítélni, s ez egyike Lessing arany szabályainak, mit mindig hangsúlyozott. A ferdeségek eltitkolása nem más, mint a bűn palástolása; Plautus egy helye sem olyan, hogy ártatlan kedélyeket elronthatna. »Das heutige sogenannte Schalkhafte flösst mehr Schaden ein, und dieses Gift verfehlt selten seine Wirkung.« Az élczekre vonatkozólag azt mondja Lessing, hogy egyes szójátékok megszégyenítenék a költőt mint költőt, de nem akkor, ha alsóbbrendű személyeket utánoz. A hely egysége elleni vétet Plautus maga is érezte, azért igen finomul mindjárt az első fellépő személylyel azt mondatja, hogy »Aetolia haec est«, s ez alatt nem bizonyos várost, hanem akár az ország határát is értheti a hallgató, úgy, hogy a két helyet egymás mellett képzelheti. A kritikus ép ebben látja a hibát, de Lessing kimutatja, hogy ez egyike a legfinomabb fogásoknak, a melyet minden dramatikusnak ajánlhat. A sok aparte sem tetszik a bírálónak; ezt Lessing egyszerűen a római színpad nagysága által magyarázza, a melyen, ha az egyik színész az egyik, a másik az ellentett oldalon állt, bizony beszélhetett az egyik eleget, a nélkül, hogy a másik hallotta volna. Végre Lessing még egyszer egybefoglalja nézeteit, s a darabot a Gottschedi kritikus ellenére mégis a legszebb darabnak mondja, mert úgymond: »Ich nenne das schönste Lustspiel nicht dasjenige, welches am wahrscheinlichsten und regelmässigsten ist,

nicht das, welches die sinnreichsten Gedanken, die artigsten Einfälle, die angenehmsten Scherze, die künstlichsten Verwickelungen und die natürlichsten Auflösungen hat; sondern das schönste Lustspiel nenne ich dasjenige, welches seiner Absicht am nächsten kommt, zumal wenn es die angeführten Schönheiten grösstentheils auch besitzt. Was ist aber die Absicht des Lustspiels? Die Sitten der Zuschauer zu bilden und zu bessern.« S mind e tulajdonokat a *Captivi* kiváló mértékben bírja.

Tehát már ezen ifjúkori munkában láthatjuk a roppant irt, mely közötté és Gottsched közt volt. S miként később a hamburgi dramaturgiában a francia befolyástól igyekezett megszabadítani nemzetét, úgy mindjárt első föllépésében legalább a Gottsched által nyűgbe vert költői tehetséget iparkodott békóiból kiszabadítani.

A »Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters« folytatásakép a »Theatralische Bibliothek« tekinthető, melynek második darabját a *Seneca* tanulmány alkotja. Ép úgy mint a Plautus cikkek a Brumoy-féle könyvek helyreigazítói és bővítései, úgy a *Seneca* értekezés is pótolja azon hiányt, melyet Brumoy könyvében »A régiek színpadáról« találunk. Brumoy a *Seneca* neve alatt fenmaradt darabokról csak a hasontárgyú görög darabok megbeszélésénél emlékszik meg; Lessing azonban külön értekezésben mind a fenmaradt tíz darabot akarta tárgyalni, azonban csak kettőre terjeszkedhetett ki, u. m. a *Hercules furens*- és a *Thyestes*-re. A cél az egyszerű megismertetésén kívül abban is állt, hogy a különböző nézeteket, melyek részint a darabok szépsége, részint azok állítólagos szerzőjük körül fölmerültek, fejtegesse. Az első pont az *Órjöngő Hercules*ről szól. Először rövid tartalmát adja, azután bővebb kivonatát s rövid széptani méltatását közli, s itt azt látjuk, hogy ő Brumoy ellenében némi szépségeket is talál *Senecában*. Most is foly még a harcz, vajon ezen darabok általában színi előadásra vagy csak felolvasásra és elszavalásra voltak-e szánva. Lessing az előbbi védte,¹⁾ s csak azt veti szemére a költőnek, hogy sokat festett s néha a mértéken túl

¹⁾ »*Seneca* tragédiái« cz. értekezésemben én az ellenkező nézetet vallom.

is ment, alakjai néha oly nagyok, hogy a színpad keretén túl esnek. De viszont azon véleményben van, hogy a költő a színi technika szabályait ismerte s azoknak mindig hódolt.¹⁾ A három egységet a *Hercules furens*-ben megtartotta. Midőn Euripides darabjával hasonlítja össze, azt mondja, hogy Seneca nem mint szolga, hanem mint okosan gondolkozó fő utánozta mintáját, sőt annak hibáit óvatosan kerülte, mert Euripides a cselekvényt megkettőzte. Erre Lessing felsorolja a modern irodalmakban előforduló hasonló című és tárgyú darabokat, s végre, a mi legérdekesebb az ó-kori dráma fejtegetésében, tanácsokat ad azon költőknek, kik a tárgyat még fel akarnák dolgozni, hogy mikép kellene eljárniok, hogy darabjaik a kor igényeinek megfeleljenek. Minthogy ez a színpadi istennőket nem szereti, azért Juno fenyegetéseit egy pap álma helyettesíthetné; Hercules egyik fiát beszélőkép lehetne fölléptetni, s végre hogy a hős ne az istenek akarata folytán veszítse el eszét, a hős, de dölyfös Hercules mellé egy hízogót kellene adni, a ki annyira felizgatja, hogy végre őrzöngővé lesz.

Ugyanily sorban és rendben tárgyalja a *Thyestes*-t is. Rövid tartalom, hosszabb kivonat és bírálat; a mese egyszerű minden epizód nélküli, s ezt a régibb költők legtöbbszörre úgy tették, míg mi oly sokat mondunk el s oly sok csomót kötünk, hogy a nézők alig birnak gondolataikkal kísérni, s elfeledjük, hogy nem szabad sokat *gondolni*, ha valóban sokat kell *érezni*. — A Pelops házán uralkodó átok kényszeríti mintegy Atreust, hogy ezen borzasztó tettet véghez vigye. A két fivér jellemzése oly kitünő, hogy alig utánózható. A hely egységét megőrizte ugyan a költő, de nem az időét. Beszél azután azon ó-kori darabokról, melyek ezen mesét tárgyalták; különösen a latin tragédiák töredékeiről szól. Itt bámulhatjuk azon ropant olvasottságot a klasszikusok terén, melylyel Lessing már ezen időben birt. A tragédia és komédia tanulmányozásánál nem csak az egész darabokra, hanem a töredékekre is kiterjeszkedett, s ha meggondoljuk, hogy akkor még nem voltak Meineke és Ribbeck-féle kiadások, a melyekben ezen töredékeket összeállították, hanem a legjelentéktlenebb grammatikusnál

¹⁾ Bernhardy azt véli, hogy a darabokat csak felolvasásra írták; ellene szól Klein.

vagy anekdota irónál kellett mindezek után járni, akkor annál nagyobbban tűnik fel a szorgalom.

Azután a legérdekesebb pontra tér át Lessing; ugyanis azt bizonyítja, hogy e két darabnak egy a szerzője; és pedig három sajátságánál fogva, u. m. a közös irány, a művészet és a hibák. Valóban a felsőbb kritika leghelyesebb módja, a melyet ily esetben alkalmazhatunk. Az irány egyenlően rövid, velős, merész s nagyon keresett. A *Hercules* Junója sok hasonlósággal bír a *Thyestes Megüra*-jával; a gyakori festés mindkét darabban átlátszó, úgyszintén a földrajzi és csillagászati tanulmányok bő kitálalása.

Végre még az újabb hasonlítványú drámákról szól, s Crebillon, a kit tárgyai miatt »le terrible«-nek nevezték, *Atreus* és *Thyestes* cz. darabjairól emlékszik meg röviden. Crebillon az egész mesét átváltoztatta, s a sok szerelmi viszony által nagyon is modernné alkotta.

Ha Lessing Seneca összes darabjairól úgy elmondotta volna véleményét, mint e kettőről: akkor bizonyára a legszebb Seneca-monographiát bírnók. De sajnos, a többi tragédia ígért megbeszélése elmaradt, s így csak e kettő nyomán mondhatunk ítéletet. Önálló beccsel különösen azon rész bír, a melyben bizonyítja, hogy e két darab egy költőtől való; de a legfőbb bizonyítékot, hogy t. i. mind a tíz darab nem Senecatól való, azt nem bírjuk tőle. Láthatjuk továbbá, mikép akarja Lessing, hogy a modern tragikus a mythosi eseményeket valódi tragédiákká feldolgozza; hogy a régi tragédiai hősök, kik csak a daemon hatalma alatt állanak, valóban tragikai hősökké legyenek. Az újabb irodalomra való reflektálás minden philologusnak például szolgálhat, mert leginkább csakis a régieket veszik tekintetbe s az újabb utánpótlásokkal nem törődnek; holott az összehasonlítás által a kor különböző felfogásai világíttatnak meg.

A drámával együtt az ó-kori lyra kedvencz foglalkozása volt Lessingnek. Anakreon-t igen nagyra becsülte s a nagy görög lyrikusok utánpótlóját Horatiust mély tanulmány tárgyává tette, s mindinkább meggyőződött azon sok vád alaptalanságáról, melyekkel ezen költőt illették, s azért »*Rettungen des Horaz*« kis vonzó védőiratban ezen vádak ellen kelt ki. Van több ily

védőirata, de a legtöbb a reformatió egyes nagy férfaira vonatkozik s élénkség, csattanóság s sok más tekintetben nem is hasonlíthatók a Horatius-féléhez.

Horatiust a múlt században, néhány apróbb életrajzi jegyzet vagy saját költeményei után, vallástalansággal, gyávasággal s kicsapongásokkal vádolták; Lessing mindezek ellen védelmezi. Szépen vezeti le mentegetéseit, midőn így szól: »Ich selbst kann mir keine angenehmere Beschäftigung machen, als die Namen berühmter Männer zu mustern, ihr Recht auf die Ewigkeit zu untersuchen, unverdiente Flecken ihnen abzuwischen, die falschen Verkleisterungen ihrer Schwächen aufzulösen, kurz alles das im moralischen Verstande zu thun, was derjenige, dem die Aufsicht über einen Bildersaal anvertraut ist, physisch verrichtet.« Erre pontonkint megczáfolja a vádakat. A mi Hor. ledér és kicsapongó életét illeti, Svetonius egyik jegyzetére hivatkoztak, mely azt mondja, hogy a költő szobája tele volt tükrökkel, hogy kicsapongó tetteit kettőztetve lássa. Lessing azonban kimutatja, hogy az elbeszélés mellé helyezett *traditur* eléggé mutatja, hogy az egész csak pletyka, s hogy a jegyzet nem származik Svetoniustól, a ki forrásainak megnevezésénél nagyon szigorúan jár el. S ha valóban igaz is lett volna, mondja Lessing: Himmel! was für eine feine Seele hatte der Horaz! De még sem nyugszik meg, míg be nem bizonyítja, hogy ez csak későbbi toldalék ¹⁾ s ez sikerül is neki — mondattani alapon. A passus latinságát veti fel s kimutatja, hogy semmikép sem illik Svetonius stílusához. De ezzel még nem elégszik meg; nem elég neki, hogy kimutatta, miszerint nem Svetoniushoz való, azt is keresi, hogy ki szűrhatta be a szövegbe. Itt oly szép hypothesisist állít fel, hogy valóban csodálhatjuk kombináló tehetségét. Seneca hasonló esetet mond el egy Hostius nevű kéjenczről, kit szolgálai megölték, s kinek halálát Augustus nem boszulta volna meg. Föltehetjük-e tehát, hogy Augustus, a ki az erkölcsöt oly sokra becsülte, Horatiust csakis költői esze miatt pártolta volna, ha tudja, hogy oly bűnt s ocsmányságot követ el, a mi miatt mások halálát is boszultatlanul hagyja? Lessing tehát így okoskodik: Bizonyára ezen

¹⁾ A mostani Svetonius szövegekben (Reiffersch. stb.) e passust mint nem valódit kihagyták.

Hostius egy leirónak eszébe volt, midőn Svetonius Horatius cikkét másolta, s minthogy a Hostius név ismeretlen volt előtte, Horatius életéhez toldotta ezen jegyzetet. — Ezen vád alól tehát fölmentette. Ha pedig a költeményekben előforduló szerelmi kalandokat akarják neki felróni, akkor csak sajnálhatjuk őket — úgymond — ha ezt tiszta igazságnak s a költő életéből merítettnek veszik. Midőn egyszer Rousseautól kérdezték, mikép lehetséges az, hogy a legrivialisabb költeményeket s egyszersmind a legszebb hymnusokat írja, azt felelte, hogy amazoknál ép oly kevésbé vezérli rosszasága, mint ezeknél jámborsága. A felelet nagyon őszinte, s megfelel a költő geniusának. »Tehát minden leányt, a kiről énekel, meg kellett csókolnia, s minden polarat, melyről zengett, kiűritenie?« Ez teljesen ferde felfogás, a mit Lessing mint költő bizonyára legjobban czáfolhatott meg. Horatius a szerelemről nem írhatott másképp, mint a hogy arról kora gondolkodott, s tekintetbe vevendő még az, hogy mindaz, a mit a lyrikus saját énjének tulajdonít, sokkal inkább gyönyörködtet és megindít, mint az, a mit mások almondat el; úgy kell előállítania a dolgot, mintha tapasztalatból s nem képzeletből merítette volna. A francziák ebben nagyon ügyetlenül jártak el. Két *Amours d'Horace* cz. iratban valóságos lajstromba szedték azon nőket, a kikkel viszonyban volt s a legbadarabb dolgokat hozták ki verseiből; mintha ezen nők valóban éltek volna! Hisz ezek csak görög utánzott nevek.

Nem akarom őt azért a szemérem papjává tenni, — úgymond — de csak azt nem engedem, hogy élczeinek játékát szívének vallomásaként vegyék. Hisz ódáiban maga kel ki a házasságtörés ellen, s ezt tartja a romlás és sülyedés kútfejének. ¹⁾ A paederasiától bizonyosan ment volt, mert szerette a természetet, s csak nem tehetjük fel, hogy egy józan ember, a ki a házasságtörés elleni tilalmat, melyet az állam rótt rá, át nem lépte, a természet szent törvényeit megszegi. Ha tehát sem a Svetoniusba teldott hely, sem saját költeményei nem szólnak ellene, akkor valóban olyan volt, mint a minőnek őt Augustus nevezte: purissimus penis; az utóbbi azért, mert a tiszta gyö-

¹⁾ S ezen óda nem utánzat, mert római viszonyokról szól.

nyört ő is élvezte ugyan, de csak a természet- és törvényadta korlátok közt.

Azonban gyávaságát is szemére vetik, még pedig saját vallomása után, Od. II. 7. *relicta non bene parmula*. Itt Lessing igen helyesen kifejti, hogy az egész óda nem más mint tréfa, s a pajzs elvetése egyszerű utánzása Alkæus ódájának. De Alkæusról jól tudjuk, hogy bátor harczos volt; Horatius lyrai mintájának mindenben hasonlítani akart, s így tréfásan azt mondja, hogy pajzsát eldobta, ¹⁾ hogy azt véljék, miszerint két költő, kik ugyanazon sorshoz részesültek, bizonyára ugyanazon észjárással is bírnak.

A mi vallástalanságát illeti, ezt is vajmi nehezen bizonyíthatják be; mert bajos dolog egy lyrikusnál és satirikusnál az egyes helyekből a vallásra következtetni. Ha az erényt dicsőíti, stoikusnak tűnik fel; ha bor- és vígdalokról zeng, epikureusnak tartják. Ő bizonyára, mint korának minden művelt embere, a sok istenséget nem fogadta el, hanem egyszerű ész-vallást alkotott magának, mely tán az ellenfélnek is jobban tetszik, mint a római polytheismus. Egy ódára hivatkoznak (I. 34.) melyben azt mondja, hogy egy derült napon egyszerre a villám lecsapott, s ez őt annyira meghatotta, hogy ezentúl ő is, a ki ezelőtt semmit sem hitt, istenfélővé lett. De ez nem bizonyít sem stoicismusa, sem epikureismusa mellett. Talán az egész mesét egy kis hízelgésnek vehetjük; tudjuk, hogy Augustus nagyon félt a villám- és mennydörgéstől. Még egy hypothesis hozhatunk fel. Midőn Augustus bevonult Rómába, fényes nappal gyűrű képződött a nap körül s a villám Julius Caesar leányának sírjába ütött. Lehet, hogy az óda ezen eseményre vonatkozik; azonban jobb — ugymond Lessing — az előbbi véleményen maradni.

Ezen plaidoyer minden során átlátszik azon hő szeretet, melylyel költője iránt viseltetik; mintha saját személyét kellene védelmeznie, úgy száll síkra az ellenfél tábora ellen s minden lehető érvet felhoz, hogy csak kedvelt költője alakját

¹⁾ Grysar Horatius kiadásában Lessing ellen polemizál, de véleményem szerint, melyet hírneves tudósok nyomán mondhatok, az egész hely nem más, mint Alkæus és Archilochus utánzata, és semmi történeti alappal nem bír.

minden mocsoktól, melyet a rosszakaró kritika rá halmozott, megtisztítsa. Sok ily védőt kívánunk az ó-kor félreismert nagy embereinek!

A komédia tanulmányozása után Lessing a tragédiára tért át. Itt különösen aristotelesi tanulmányaival látjuk elfoglalva, melyek egyéb szép termékek közt a *Sophoklest* is szülték. Ha ezen cikket olvassuk, eleintén azt gondoljuk, hogy Lessingnek nem volt más célja, mint Bayle és Chaufepié irodalomtörténeti szótárai e tragikusra vonatkozó részleteinek kiegészítése. Az előszóban ugyanis arról panaszkodik Lessing, hogy e két író nem kutatva az eredeti forrásokat, csak annyit adott, a mennyihez hamarjában férhettek; azért ő most teljes Sophokles értekezést akar adni. De más célja is volt ezen tanulmánynak. Lessing Aristoteles tanulmányozása folytán ugyanis azon eredményre jutott, hogy a nagy bölcsepsz, mint a tragédia legfőbb mintáját Sophoklest említi, s hogy ennek darabjaiból merítette a tragikum örökké igaz elveit. Lessingnek tehát okvetlenül Sophoklesre kellett visszamennie, hogy a tragédia alapelveit megállapítsa, s hogy nemzetének mint tükröt mutathassa, melyben a francia tragédia ferdeségeit láthassák. Ezen sophoklesi tanulmány első gyümölcseül a *Philotast* tekinthetjük; a Sophokles értekezés, mely ama lelkiismeretes, habár nehéz munkát, melylyel minden cikkén dolgozott, kiválóan feltűnteti, bevezetésül s Sophokles egyes darabjainak kellő méltatására volt tervezve.

Azonban mint Lessing legtöbb értekezése, ez is csak mint nagy torso maradt fenn; Philoktetesről irt kutatása a Laocoonba olvadt be, s valóságos csodálattal töltötte el a műbírálókat, annyira, hogy ezután a Philoktetest tartották Sophokles legjelesebb darabjának, csak később iktatták illó helyére. A Sophokles-értekezés alakjával is feltűnő.

Az első pont szól a forrásokról, s itt láthatjuk azon ropant olvasottságot, melylyel Lessing bírt; oly auctorokat is a források közé számít, kik csak melleleg beszélnek Sophoklesről, kik egy-egy vonást vagy adomát jegyeztek fel róla. A második pont Kolonossal, a költő szülőhelyével foglalkozik, s itt egy Ister nevű compiler véleményét, mely szerint Soph. nem Kolonosból, az atheni demosból, hanem a hasonnevű

phliusi demosból származik, megczáfolja; de Lessing nem elégszik meg az egyszerű czáfolattal, hanem a forrást is kimutatja, melyből Ister merített, s mily tévedés folytán jutott arra, hogy Sophoklest phliusinak mondja. Strabo szerint ugyanis Phlius Kölossa hegy mellett feküdt, könnyen meglehet tehát, hogy Ister *Κολωνήθεν* helyett *Κοιλωσσήθεν*-t olvasott.

Beszél azután tanítójáról, Lamprusról, mely részben Fabricius, a híres Bibliotheca szerzőjének idézetei ellen kel ki, s kimutatja, hogy sok helyet idéz, melyeket az eredetiben nem is nézett meg, azért néha egészen ferde felfogással ír. Ugyanezen pontban egy egyszerű idézetből Phrynichos egyik elveszett komédiájának címét (*Δᾶροι* Bibiczek) fedezi fel egy szerencsés conjectura által. *Fellette érdekesek az Aeschylus és Sophokles közti viszonyról szóló pontok.* A régi források egyszerűen azt mondják, hogy Aeschylus Sophokles mestere volt; menynyi fáradságába került Lessingnek e téves hitet eloszlatni; pedig egyszerű történeti és irodalmi tényekkel bizonyította be ennek lehetetlenségét.

Sophokles ujításait a színpadi technika és a trilogia körül szintén fejtegeti, még pedig oly behatóan, hogy még mai napig egy lépéssel sem mentek tovább. A régi életrajzok azon adatát, hogy Soph. hozta be azt, hogy egyes darabokkal s ne trilogiákkal versenyezzenek, Lessing csak kivételkép tünteti fel, mert tény az, hogy Sophokles után is trilogiákkal léptek fel.

Lessing ezután Soph. hadvezérré való kineveztetését fejtegeti, s elveszett darabjainak czimeit igéri, de csak háromét adja, u. m. *Athamas*, *Erechtheus* és *Thyestes*-ét. Mi körülbelül 70 címet birunk felsorolni, s bizonyára Lessing is ismerte azokat; ő azonban a pusztá czímmel nem elégszik meg, hanem az egész tragédia menetét reconstruálja, s valóban meglepő, mily könnyűséggel képes ő azt megtenni. Így száraz címekbe is új életet lehel. Néhány jegyzetben Aristophanesről is szól, s bizonyára ő az első, a ki különösen hangsúlyozza, hogy Aristophanes megértésénél nem annyira a szöveg értése, mint a történeti és politikai eseményekbe való elmélyedés a fő.

Sophokles haláláról szólva nevetségessé teszi Zwingert, a ki Valeriusból azt olvasta ki, hogy Sophokles öngyilkossá lett. Valerius ugyanis azt mondja, hogy midőn már nagyon

öreg volt s utolsó darabját hozta a színpadra, a birák igen soká haboztak a jutalom odaitélésében. Sophokles félt, hogy nem nyeri el, de végtére mégis ő lett a győztes s e miatti örömében meghalt. Una sententia victor, causam mortis *gaudium* habuit s Zwinger *gaudium* helyett *gladium*-ot olvasott.

Ha Lessing teljesen kidolgozza Sophoklesét, akkor bizonyára azt a pontot is bővebben tárgyalja vala, melyben Sophokles fiai által való vádoltatásáról szól. Ezt a vádat s különösen szerelmi kalandjait, az újabb irodalomtörténet a közép komédia találmányai közé sorolja; s joggal. A pletyka e nagy tárházából származott mindaz, a mi a klasszikus kor legfényesebb jellemeire reá is ragadott. A közép komédia kedvét lelte abban, hogy e híres személyeket nevetségesekké tegye, sok dolgot költött, a mi azután a scholiasták jegyzeteibe belekerült s onnan idővel a történeti tények közé került.

Eposz és dráma, mese és epigramm azon négy irodalmi faj, melyekre Lessing theoriájával egész új világot vetett, s az utóbbinál szembetűnő, hogy egy római költőt vett fel mintául, kinek költeményeiből a theoriát származtatta. Martialis egyike azon íróknak, a kikkel legkorábban kezdett foglalkozni. Tőle ép úgy, mint a római komikusoktól nyerte azt a finom élczet, mely iratait jellemzi; saját epigrammaiban mindig Martialis lebegett szeme előtt, s midőn későbbi foglalkozásai ismét az epigramm terére vezették »*Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm*,« cz. értekezésében rőttá le adóját ezen költeményszíj iránt s Martialishez ebben is hű maradt. Ha valaki azon kérdést vetné fel, hogy miért tartotta Lessing ép ezen fajnál szükségesnek, hogy a római példákat a görögök fölé helyezze, míg az eposz, dráma és mese theoriájánál a rómaiakat alig veszi tekintetbe: akkor azt felelhetjük, hogy a görög epigramm nem felelt meg azon kellékeknek, melyeket Lessing ezen irodalmi fajtól követelt. Theoriája, melyet később Herder megtoldott, csakis Martialisra illik, s ki is mutatja, hogy a görög anthologia azon epigrammái, melyek a kellékeknek megfelelnek, sokkal későbbi eredetűek mint Martialiséi. Ezen értekezés is mind a felsőbb kritika, mind az olvasottság és a combinatio terén fényes jelét adja annak, a mit már említettünk, hogy Lessing ha egy iro-

dalmi fajjal megismerkedett, annak legkisebb s legalacsonyabb rétegeibe is behatolt; a mit át lehetett kutatni, azt megtette, s ha értekezésében az illető író oly helyére akad, mely nem felel meg tökéletesen az értelemnek, előlép mint szövegkritikus s javítja, ha nem is mindig helyesen, de legalább rámutat a hibára; még a kéziratokra is, melyek az úgynevezett literatörök bête noire-ja, kiterjeszkedik, s a melyekhez állásánál fogva férhetett, azokat szorgalmasan átkutatja.

Az értekezés maga oly tömött, hogy Herder méltán egy epigrammnak nevezte. Legelőször az epigrammról szól általán; Scaliger, Vavassor és Batteux kutatásai csak kiinduló pontul szolgálnak. Első és fő törekvése, mint mindenütt, hogy ezen fajnak is kijelölje a maga helyét a költészetben. Scaliger szerint minden apróbb költemény, Boileau szerint minden rimbe szedett elmés ötlet, Batteux szerint pedig minden elmés és kevés szóval kifejezett képes gondolat: epigramm. Mindezeket halomra dönti s magából a névből akarja kimagyarázni a jelentést és a definitiót; azért először a nevet fejtegeti, mert a nyelvi elnevezés ritkán történik valami belső ok nélkül. A névből tehát kiindulva így definiálja az epigrammát: »Das Sinngedicht ist ein Gedicht, in welchem, nach Art der eigentlichen Aufschrift, unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt, und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit eins zu befriedigen.« Tehát a figyelem és várakozás felköltése s azok kielégítése az epigramm főkelléke, azért két ál-faja is van, t. i. olyan, a mely várakozást kelt, a nélkül, hogy azt felvilágosítással kielégítené, s olyan, a mely felvilágosítást ad, de nem kelt várakozást. Az utóbbihoz tartoznak mindazok, a melyek csak erkölcsi tanulságot tartalmaznak. Martialis ilyeneket nem irt soha, a mint általán egy költőnél sincs oly kevés erkölcsi mondat, mint nála. A fő különbség a mese és epigramm közt abban van, hogy a részek, melyek az epigrammban egymásután következnek, a mesében egybeesnek, s így csak elvontan alkotnak egyes részeket. Némelyek azt hiszik, hogy az epigrammnak annyi részből kell állania, a hány distichona van.

A mondottak szerint ez nem áll s épen ebben hibázott Scaliger és Wernike. Itt is látjuk, mikép hozza szóba mindjárt

nemzetének íróit is, a mint egy irodalmi faj meghatározásánál a régiekből indul ki. Végül még kifejti azt, hogy az epigrammnak nem kell ugyan a várákozásban a vég gondolatot előre láttatnia, de mintegy éreztetnie kell már, hogy mi fog következni, nehogy egy váratlan ellentét lépje meg a hallgatót. Ép azért az oly epigrammát, a melynek végén egy hirtelen fordulat által az előbbi rész teljesen megváltozik s azt, a hol kétértelműség van közbevegyítve, az epigramm mellékfajaihoz sorolja.

Az epigramm definitiója után még négy pontban tárgyalja Catullust, Martialist, a Priapeákat és a görög anthológiát. Catullusról azt jegyzi meg, hogy bajos mindazon kis költeményt, melyek epigrammszerű menettel bírnak, az epigrammákhoz sorolni; mert a legtöbb csak abban hasonlít az epigrammhoz, hogy rövid. Ha Martialis mégis azt mondja, hogy főképp Catullus volt mestere, úgy azt inkább a stilusra, a naiv kifejezési módra s a költő más sajátosságaira kell vonatkoztatnunk. Erre egy kis excursusban kifejti, hogy ki volt a catullusi verseket tartalmazó kézirat felfedezője, s ki írta azon epigrammát, mely a versek előtt áll; ezen epigramm segítségével azt állítja, hogy Bernardin Plumatus, a ki Veronában orvos volt, volt a felfedező és az író.

A Martialisra vonatkozó cikk a leghosszabb és legmagvasabb. Mindjárt elején e jellemző kitételrel találkozunk: Sok költő élt előtte, a ki epigrammát írt, de még sem volt epigrammiró; ő volt az első, a ki az epigrammát mint külön irodalmi fajt művelte. Csak kevesen irtak annyi epigrammát mint ő, és senki közülök annyi jót. Legközelebb áll hozzá Wernike; mindkettő gazdagsága majdnem egyenlő nagy, csak hogy a német gazdagságán nagyon is meglátszik a veriték, a melylyel azt szerezte; Martialis az emberek közt szerezte a magáét, Wernike a földből kaparta ki; Wernikének több fême volt, a melyből pénzt verhetett, Martialisnak a készpénz járt kezére. Erre áttér a többi utánzóira, különösen Casanova-, Faustus Sabaeus- és Nicolaus Grudius-ra. Martialist is ép úgy kell tisztáznia, mint Horatiust.¹⁾ Martialisnak is sokat ártott az,

¹⁾ Sajnos, kevés sikerrel, mert nem csak költeményei, hanem más tények is ellene bizonyítanak.

hogy sok aljas dologról írt s később már nem használt neki semmit, ha azt írta: *Lasciva est nobis pagina? vita proba est.* De hisz Martialis ezen aljasságokat nem azért írta, hogy utánozzák, hanem hogy ovakodjanak s kerüljék; ép úgy mint Horatiusnál, azon érvet hozza fel, hogy nem igaz mindaz, a mit a költő magáról az első személyben mond. Látjuk, hogy nejéhez igen szépen és szemérmetesen szól. De némelyek azt mondják, hogy ezt mások nejéhez írta, még pedig mások nevében. De hát miért nem írta az aljasságokat is mások nevében? Különben is, mi köze van a közönségnek a költő egyéniségéhez, kérdi Lessing. A költő életére vonatkozó adatok csak annyiban érdeklik az utóvilágot, a mennyiben azok működésével állanak kapcsolatban. Azután áttér arra, hogy mi már nem bírjuk a teljes Martialist; egyes gyűjteményekből még több epigrammát idéz, melyek az akkori kiadásokban nem voltak meg.

Azután néhány nehezebb hely magyarázatát adja; ezek a philologiai hermeneutika valódi gyöngyei; az ember föléled, ha ezen talpraesett magyarázatokat hallja. Végre még Scaliger fordításáról szól; e francia tudós görögre fordította Martialist, de már Monnoye kimutatta, hogy a fordítás tele van metrikai hibákkal és soloecismusokkal.

A *Priapeiakról* szóló cikk csak szövegkritikai s hermeneutikai jellegű.

A görög anthológiáról azt jegyzi meg, hogy mind a Planudes-, mind a Kephala-féle gyűjteményben előforduló epigrammák korántsem oly nagyon elütők Martialiséitól, mint eddig hitték. Valószínű ugyan, hogy Martialis néhányat ezek közül utánzott, de azt is be kell vallani, hogy Martialis után is sok készült, mert az anthologia egyes írói sokkal később éltek. Hogy valóban egyféle jelleggel bírnak, azt — úgy mond — evvel bizonyítom. Utánoztam, illetőleg fordítottam, Martialisból is, az anthológiából is; mutassa meg nekem valaki, hogy epigrammáim közül, — ha csak különben nem ismeri a forrást — melyik a Martialis-é, melyik az anthologia-é. Az *Anthologia Palatina*-ban van egy sirvers Sophoklesre, a mely látszólag ellenkezik Valerius Maximus fennemlített adatával, a mely szerint Sophokles örömében halt meg, midőn utoljára győzött; az az epigramm pedig, melyet Simonidesnek tulajdonítanak, azt mondja,

hogy egy szőlőbogyó akadt meg a torkán, s ez okozta halálát. Mikép egyeztethető ez össze? Ezt Lessing úgy magyarázza, hogy Dionysus, a kinek templomában a dramai jutalmat kiosztották, egyúttal a szőlő istene; Simonides epigrammja tehát nem más, mint elmés körülírása a valódi ténynek. Még több ily elmés adatot emel ki az anthológiából, s kimutatja, hogy ezen epigrammák sok tekintetben bővítik irodalmi és műtörténelmi ismeretünket.

Lessing mint epigrammíró bizonyára eléggé finomul tárgyalta az epigrammát, mint irodalmi fajt, de Herdernek ez kevés volt. A nagy mester ellen nem hozhatott fel ugyan semmit, hanem bővítette azon eszméket, melyeket Lessing főbb vonásaiban kifejtett. De mindenesetre Lessing volt a leghivatottabb az epigrammról írni, ő, a ki nemcsak honi nyelven lépett fel mint második Martialis, hanem latin nyelven is elég sikerrel megkísérelte e fajt. De hogy mily mélyen tanulmányozta az epigrammát, azt e tények bizonyítják. Haug kimutatta, hogy Lessing epigrammái közt tizenkettőt a görög anthológiából utánozott, harminczat Martialisból, tizenhatot pedig tizenkét újabbkori latin költőből, kiknek nevei, az egy Angelus Politianus-on kívül, mind kevésbé ismeretesek; tizenkettőt pedig Cordusból utánozott. Ez azt bizonyítja, hogy ő az epigramm teljes irodalmát, a mennyire csak tehette, átkarolta s ezek után fejtette ki nézeteit. Fölemlíthetjük egyúttal azt is, hogy ezen utánpótlak daczára, ő mégis önálló epigrammíró volt, mert ha 200 epigrammáiból 80-at utánozott is, azért még elég eredeti marad, s tekintetbe jó az, hogy az epigrammnál a jó utánpótlak néha sokkal nehezebb mint a feltalálás, mert az egyszerű fordítás itt, a hol az egyes szók értelme és fordulata határoz, nem használ semmit, s ki tudja, hogy sok helyen nem járt-e úgy, mint Kaestner mondta: Wenn ich nur nicht das Französische zehn Jahre später gelesen hätte, als mir das Deutsche eingefallen ist.

Midőn a wolffenbütteli könyvtár őre volt, egy kéziratban egyes epigrammákat talált, melyek az anthológiában nem fordultak elő. Ezeket »*Zur griechischen Anthologie*« cím alatt közölte. Az egyik egy arithmetikai problémát tartalmaz, a melyről azt véli Lessing, hogy Archimedes találta fel, vagy ha

nem is találta fel, érdemesnek tartotta, hogy azt Eratosthenessel a végre közölje, hogy az alexandriai geometrusok azt megoldják. Továbbá még három talány. Az elsőnél Lessinget matematikai tudománya cserben hagyta, s Leiste braunschweigi matematikus oldotta meg lapokra terjedő matematikai formulákkal.

A negyedik irodalmi faj, melyre Lessing kutatásai kiterjedtek, a mese. Hogy saját meséit jobban érthessék, »*Abhandlungen über die Fabel*« czim alatt irt egy hosszabb értekezést, melynek előszavában kéri az olvasót, hogy meséit ezen értekezés nélkül ne bírálják meg. Ha kérdezzük, mi vezethette Lessinget arra, hogy az irodalom legnemesebb fajai (eposz, dráma) mellett ily alárendelt s külön osztályt nem is képező irodalmi termékkel foglalkozott: akkor arra utalhatunk, hogy ezen tanulmányt már kora ifjúságától fogva űzte, de különösen az jó tekintetbe, hogy a XVIII. század elején a mesét nagy mértékben művelték s Lafontaine befolyása a német irodalomra igen nagy volt. Lessing átlátta, hogy Lafontaine utánczói mindinkább eltérnek a mese valódi útjáról, azért ezen a téren is a görög egyszerűséget, szemben a franczia felcziczomázással, akarta kitüntetni s ép ezen értekezésben fejtette ki leginkább, hogy a valódi költemény célja magában a költeményben rejlik; hogy minden költemény öncél s nem más uton keresi jogosultságát. Az általános elvek, melyek őt a mese definitiójánál s az egész értekezésen át vezetik, a Laocoon magvát rejtik, melynek épen az volt fő feladata, hogy az egyes irodalmi fajokat szigorúan különválassza. Ha még hozzávesszük Danzel ama véleményét, hogy a mesék és a Philotas egy és ugyanazon tanulmányon és törekvésen alapszanak, akkor könnyen átláthatjuk, hogy miért huzódnak e kutatások a mese körül majdnem Lessing egész életén át.¹⁾

Tanítója a lipcsei egyetemen, Christ, a ki a mítörténelmi régiségeket és a klasszikus ó-kor felfogását illetőleg a legnagyobb befolyást gyakorolta rá, híres volt Phaedrus elő-

¹⁾ A mese egész történetét is meg akarta írni; ezt bizonyítja *Zur Geschichte der aesopischen Fabel* cz. töredéke, a hol a legrégebb zsidó kortól kezd el levezetéseit. Jotham és Náhán próféta meséinél kezd s így halad tovább.

adásairól s ismeretes ama hypothesis, hogy a phaedrusi mesék tulajdonkép nem mások, mint a Romulus neve alatt fenforgó prózai mesék költői feldolgozása Nicolaus Perottus által. Lessing maga is igen soká foglalkozott e prózai mesékkel, a miről *Romulus és Rimicius* értekezése, továbbá a wolfenbütteli könyvtárban tett kutatása *Über den Anonymus des Nevelet* tanuskodik. Ez utóbbi értekezésben határozottan Christ pártján áll.¹⁾

Lessing különösen ellene volt Lafontaine utánzóinak, a kik mesteröket semmikép sem utánozhatták. Eleintén maga is Lafontaine nyomdokain haladt, csak később szólalt fel ellene s azt vetette szemére, hogy daczára annak, hogy Lafontaine maga bevallja, miszerint a mese főkélléke a rövidség, mégis gyakran különösen a kiszínezések által költői játékká fajul kezében, s hogy követői még messzebb mentek s teljesen eltértek a valódi aesopusi útról.

Az értekezés főfontossága abban fekszik, hogy Lessing a cselekvény valódi fogalmát adta benne. A mesét röviden így definiálja: A mese oly költemény, mely bizonyos célra törekszik; tehát mindig határozott célta kell szem előtt tartania, melyhez a legrövidebb úton kell eljutnia. Aesopus meséit többnyire egy megtörtént esemény után írta. E rövid megjegyzés után áttér a mese theoriájára, a meseírásra s főképvisezői, ú. m. De la Motte, Richer, Bretinger és Batteux nézeire. Mindegyik véleményét fejtegeti s kimutatja, hogy mindannyian vagy egy lényeges részt hagytak el a definitióban, vagy hamis szempontból indultak ki. Nagyon szép mindezen négy ferde felfogás összefoglalása és czáfolata, mely így hangzik: »In der Fabel wird *nicht eine jede Wahrheit*, sondern ein allgemeiner moralischer Satz, *nicht unter die Allegorie einer Handlung*, sondern auf einen einzelnen Fall, *nicht versteckt oder verkleidet*, sondern so zurückgeführt, dass ich *nicht blos einige Aehnlichkeiten mit dem moralischen Satze in ihm entdecke*, sondern diesen ganz anschauend darin erkenne.« Itt is láthatjuk Lessing eljárását mint kitünő dialektikust; a nega-

¹⁾ Tudjuk, hogy ezóta a codex Pithoeust fedezték fel, mely sokkal régebb korból való, mint a melyben Perottus élt s általán Phaedrus személyisége más történeti adatokból is bebizonyult.

tiv eredményből következtet a positivre, híven mondásához: »Der erste Grad der Weisheit ist das Falsche einzusehen, der Zweite das Wahre zu erkennen.« A mese azért követel alapul egy valódi eseményt, mert ily esetben több indító okot világosan lehet megkülönböztetni, mint egy lehetséges esetben, s mert a valódi több bizonyító erővel bír, mint a lehetséges. Felállítva tehát mindezek után a valódi definíciót, az így szól: Ha egy általános erkölcsi mondatot egy különös esetre vonatkoztatunk, s e különös esetet valódnak tüntetjük fel s ekkép alkotunk belőle egy történetet, melyben az általános mondatot megismerjük: ez a mese.

A második pont szól az állatok használatáról a mesében. Breitinger azon véleményben volt, hogy az állatokat azért beszéltetik a mesében, mert ez által a csodálatost idézik elő. De Lessing erre azt veti közbe, hogy ez csak legelőször történhetett volna, de ha mindig az állatokat beszéltetik, akkor e csodálatos megszűnik. A mesében már eleve felteszszük, hogy az állatok beszélnek, s hogy észszel bírnak. Lessing az okot abban látja, hogy az állatok jelleme, ha úgy mondhatjuk, nem változik, s ép e változatlanság teszi őket legalkalmasabbá a mesére. De e kívül még más haszon is van ebben. Célunk ugyanis, hogy a mese által egy erkölcsi mondatot tisztán és világosan fogjanak fel, cinnélfogva az írónak a mesében a szenvedélyek felizgatását, a mennyire lehet, kerülnie kell. Már pedig erre legalkalmasabbak az állatok szereplése, mert ha embereket léptetne fel s ezek indulatosan beszélnének, ez által vajmi nehezen jutna ama általános erkölcsi tanhoz, a melyet meséjéből következtetni akar. Valaki azt mondhatná, hogy akkor egyszerűen élettelen tárgyakat lehetne fölléptetni. De itt elvész az illusio; használhatjuk ugyan ezeket is, de sokkal jobb az állat, mely az ember és élettelen tárgyak közt mintegy középfokon áll.

A harmadik pont a mese beosztásáról szól. Egyszerű és összetett mesét különböztet meg Lessing; egyszerű akkor, ha a költött cselekvényből egy általános igazságot vonunk le; összetett pedig akkor, ha az igazságot, mely belőle következik, egy más, valóban megtörtént vagy csak megtörténtnek fölvetett esetre tovább alkalmazzuk; továbbá azok, melyek az erkölcsi mondatot az ellentét által szemlélhetővé teszik: indirect mesék;

direct mesék pedig azok, melyeknél az erkölcsi tanulságot oly esetből kapjuk, mely az általánosnak csak egy része. Aphthonius és utána Wolf háromféle mesét különböztetnek meg. Észszerűt, a melyben az ember szerepel; erkölcsit, a melyben esztelen lények lépnek fel; és vegyeseket, a hol ember és esztelen lény szerepel. De e felosztás nem meríti ki mindazt, a mit tőle kívánhatunk; Lessing tehát ezt így formulázza: Ama mesék, a melyekben az előadott cselekvény lehetséges, azok észszerűek, azok pedig, a hol a cselekvény csak bizonyos föltételek közt lehetséges, azok erkölcsiek. — E pont végén fejtegeti Bossu azon állítását, a ki azt mondotta, hogy egy mesét egy egész hosszú elbeszélésen keresztül lehet vinni. Lessing tagadja ezt; azonban fejtegeti mégis, mikép kellene pl. annak eljárni, a ki a Reineke Fuchs mesét akarná feldolgozni s aesopusi eposzt akarna alkotni. Először is csak *egy* erkölcsi mondás szolgálhat alapúl a különféle részleteknek; azután az egésznek sokféle részletei külön csoportokba volnának hozandók, hogy így legalább egy-egy csoport könnyen átlátható legyen, s végre ezen egyes alkatrészeknek külön egészlet kellene alkotniok, úgy hogy az egész egyforma részekből állana, vagyis az általános erkölcsi mondatnak egyes alkatrészeire kellene bontva lennie. Ez általános erkölcsi fogalom egyes részeit külön-külön mesékben kellene szemlélhetővé tenni; már pedig a Reineke Fuchs igen kevésbé alkalmas erre. Lessing maga megkísérlette ezt, hét mesét írt Reinekeről s mindegyikben az erkölcsi tanulság egy-egy részét adta, de kevés sikerrel. Goethe nagyszerű feldolgozása nem esik e kategóriába, mert habár ezt is erkölcsös, mesés eposznak nevezhetnők, de e részleteket korántsem lehet annyira megkülönböztetni egymástól.

A negyedik pont szól a mesék előadásáról. Ama kérdést veti fel, vajjon ki adta elő legjobban a meséket: Aesopus, Phaedrus vagy Lafontaine. Lessing erre határozottan azt állítja, hogy Aesopus. Daczára annak, hogy egy mesét sem birunk tőle, mégis tény az, hogy különösen szabatosságra törekedett, semmiféle leírásnál nem időzött, úgy, hogy a régiek a mese theoriáját az ő meséiből vonták le. Phaedrus is ugyanerre törekedett, de néha a versmérték ez útról leterelte; Lafontaine a nyelv miatt nem lehetett oly szabatos és rövid;

ezt ő maga is bevallotta, s e helyett mulattatni akarta az olvasót. Az ő idejéig a mese a rhetorikai művekhez tartozott, nála egész más fordulatot vett, s az által, hogy meséit oly jól fogadták, sokan utánozták. Utánzói azonban a fő kellékektől eltértek s csak a toldalékot utánozták, úgy, hogy a mese költői játékká fajult. Mindenfélével felcziczomázták, a mi nem is tartozik a lényegéhez; így Batteux először is a mulattató részt fogadta el, azután azt akarta, hogy a mesében mindig legyen egy részlet, mely a többi közt kitűnjék s valami által különbözzék, s végre még az illusiót is megkövetelte. Egy szóval, a mit Lafontaine csak mentségül hoz fel, azt utánzói fő szabályként állították fel. Ha valaki kérdi, — úgymond Lessing — hogy miért utánoztam Aesopust s miért írtam meséimet prózában, azt felelem: Először attól féltem, hogy a vers által nem érhetem el ama praccisiót, a melyet a mese megkövetel, s másodszor, mivel Phaedrussal nem vagyok megelégedve, mert a hányszor csak mintaképétől eltér, mindannyiszor botlik; ¹⁾ a francziákkal pedig azért nem, mert a mese theoriája nem tűri mindazt, a mit azok követelnek. Végül még szól a mese hasznáról. Az általános haszon az ethikába tartozik; ő azonban az úgynevezett heuristikai hasznot említi, mely által a fiú elméjét gyakorolni lehetne az által, hogy egy hallott mese után ehhez hasonlókat kellene nekik alkotniok, még pedig a reductió elve szerint; a fiúknak többet kellene találni mint feltalálni. Nagy csodálkozásomra e fejezetben a legújabb paedagógiai áramlat főbb elveit együtt találtam.

Ez értekezés által, mivel a csodálatost semmikép sem tekintette a költészet lényegéül, különösen Bodmerrel jött conflictusba; a miről a *Literaturbriefe* 113-ában megemlékszik. Bodmer a legnagyobb sérelmekkel illeti őt, ²⁾ de Lessing fényesen kimutatta, hogy ki a plagiator ezen a téren, ő-e vagy Bodmer. Ez azt vetette ugyanis Lessing szemére, hogy meséit

¹⁾ Ezt bővebben egy Phaedrus kiadásban akarta kimutatni, melynek bevezetéseül az *Über den Phaeder* című töredék tekintendő, a melyben az első 19 phaedrusi meséről szól; taglalja azokat s kimutatja gyenge voltukat ott, a hol Aesopustól eltért, továbbá kifejti, hogy hol tért el jogosan s hol nem.

²⁾ Lessingische unaesopeische Fabeln cz. iratában.

Suidas- és Antonius Liberalisból meríti. Ő ennek alaptalanságát kimutatta s bebizonyította, hogy Axel (azaz Bodmer) nagy olvasottságát önálló kutatásul tünteti föl.

A mesével philologiai szempontból összefügg a *Romulus u. Rimicius* cz. értekezés, melyet Wolfenbüttelben írt. E tanulmányban a legnagyobb éleselműséggel és fáradtsággal két régibb tudós tévedését oldja meg. E két tudós J. Nic. Nevelet és Nilant. Romulus és Rimicius Aesopust latinra fordították s többé-kevésbbé megkurtították. A Romulus fordította meséket Steinhöwel először fordította németre s Rimiciustól csak Aesopus életét s néhány mese fordítását adta az ulmi kiadásban. Lessing először is kimutatja, hogy az ulmi (Steinhöweli) mesekönyv Romulus-át Nevelet Rimiciussal fölcserélte; s hogy e Rimicius ép oly jó Romulus, mint a minőt Nilant fedezett fel. Nilant fölismerete ugyan Nevelet tévedését, de viszont azt hitte, hogy Rimicius az ulmi mesekönyvben Romulust adta ki. A mi Nevelet Anonymusát illeti, ez nem más mint versbe szedett Romulus, s mint ilyen, egyike Bonerius fő forrásainak, a mint Lessing azt *Über den Anonymus des Nevelet* iratában kimutatta. Egy hasonczímű töredékben ez Anonymus nyomára akart jutni Lessing.¹⁾

A mesék Olaszországból jöttek Németországba, a hol barbár átdolgozásokkal megelégedtek, csak Rimicius fordította először a meséket 1440 körül; (Romulus pedig Olaszországban már 4—500 évvel ezelőtt), s minthogy Nevelet előtt oly könyv volt, a melyben régi és új mesék keverve voltak egymással, azért történt a gyakori fölcserélés. — E régi ulmi kiadás segélyével, melyben még Rimicius prózai meséi is benn vannak, néhány helyen Phaëdrust is emendálja.

Mióta azonban 1780. Pithou kéziratát felfedezték, a vita legnagyobb része fölöslegessé vált.

Ha itt »a német költészet vezércsillagáról« a *Hamburgi Dramaturgiáról* is megemlékszünk, nem azért teszszük azt, mivel benne Terentius két darabjáról bővebben szól, hanem azért mert a mű teljesen Aristoteles poetikáján nyugszik s annak elveit fejtegeti. Nem lehet czélunk, hogy itt Lessing aristotelesi tanulmá-

¹⁾ Némelyek szerint Tours-i Hildebrand, mások szerint Ugobardus Sulmonensis.

nyaiba mélyebben bocsátkozzunk; csak ama roppant hatásra utalhatunk melyet a dramaturgia a német színpad terén tett. Az a mi a Laocoon a művészet és eposz terén, az a Dramaturgia a dráma terén. Lessing philológiai tanulmányainak tetőpontját Aristoteles tanulmányai képezik. Fő törekvése az volt, hogy Aristoteles tanát a művészetről és szépről alaposan ismerje, azért különösen a poetikát és rhetorikát tette behatóbb tanulmányai tárgyává. Terve az volt, hogy a poetikához, melyet akkoriban még nem fordítottak le helyesen, magyarázatot írjon, mely tervét még 1768 végén is ápolta. Ő volt az első, a ki a rhetorikából a tragédiában előforduló félelem és könnyörület fogalmát helyesen kifejtette. S bár nézeteinek egyes pontjai az újabb kutatások által változtak, a főbb meghatározásokban, melyeket Schiller még bővebben kifejtett és követett, az ő Dramaturgiájáról is azt mondhatjuk, hogy a dráma oly sarkéteteit tartalmazza, a minő mértani alaptételeket Euklides könyve. Az által, hogy a francziáknak megmutatta, hogy mily ferdén fogják fel Aristotelest, s darabjaikat bírálta, jutott a valódi tragikum meghatározására. A modern philologia körébe vág a legtöbb darab, a melyet bírált; a régi darabok közül Terentius *Hautontimorumenos*-át védelmezte Diderot ellenében, az *Adelphi*-t pedig összehasonlította Molière *A férfiak iskolája*-val és Romanus *A testvérek* cz. darabjával. A francia darabok tárgyalása közt tárja fel azután nézeteit Aristoteles tanairól, melyek közül — különösen a mi a tragédia hatását illeti — a következő pontokat ő hozta először tisztába: 1. A *φόβος* szót ugyan nem ő adta legelőször vissza a német *Furcht*-tal, mert azt már Corneille is *crainte*-tel fordította, de övé az érdem, hogy kimutatta, hogy az ezen szó mellett használt *Schrecken* semmikép sem felel meg Aristoteles definitiójának, s hogy csak is a *Furcht* a helyes magyarázat. 2. Ő a *Furcht* és *Schrecken* szavak magyarázatára nézve először mutatott a valódi aristotelesi forrásra, t. i. a rhetorika II. könyvére; a mint általában a poetika helyes megértésére szükségesnek tartja az összes aristotelesi bölcsészeti iratokkal való foglalkozást. Aristotelesre támaszkodva helyesen fejtette ki a *Furcht* és *Mitleid* magyarázatát. 3. Lessing nem ismert különbséget a félelem és könnyörület természetes és a tragédia által keltett affectusai közt, de

kiemelte, hogy ez utóbbi nem tetszik. Különösen megkülönböztette azon félelmet, melyet a hős iránt érzünk, ha szerencsétlenségét várjuk, — mely az aristotelesi félelemben már benfoglaltatik — az itt gondolt félelemtől, melyet a néző önmagáért szenved; mert ez a tragikai hős szenvedésében a valódi emberi sorsot, s annak jellemében az általános emberit látja, s azon hasonlatosságból, mely közte és a tragikai hős közt van, annak szerencsétlenségét önmagára is vonatkoztatja. 4. Lessing ismerte fel először, hogy a katharsis csak a definitióban nevezett két fogalomra vonatkozik, t. i. a félelem- és könyörületre, s hogy ez a *τῶν τοιοῦτων* szavak által van kifejezve. ¹⁾ 5. Lessing helyesen megismerte, hogy a művészetek végczélja a gyönyör, a mint azt a Laocoonban nyíltan kimondja, s hogy ezen végczéllal okvetlenül egy ethikai hatás van kapcsolatban. De hibázott abban, hogy az aristotelesi katharsist nem tekintette a tragédia definitiójának szükséges részéül; azután rosszszul magyarázta a katharsis szót. Bernays szerint ez medicus kifejezés, s annyit jelent, mint »egy könnyebbitő kiűrités.« Katharsis alatt tehát a kiválasztást, az embernek kellemetlen érzésektől való megszabadulását értjük; Lessing pedig a katharsist az affectusok quantitativ megváltozásának tekintette, hogy ez által a középérték létrejöjjön, s ebben találta a tragédia ethikai hatását. Ennyit a tragikum hatásáról. S így pontról pontra ki lehetne mutatni, hogy mindazon szabályokat, melyeket Lessing a dráma meséjének kellékeiről, a hely, idő és cselekvény egységéről, a kritikáról s különösen az előadásról mondott, hogy mindez Aristoteles mély tanulmányozásán alapúl, s hogy mindez száz szállal függ össze a dráma definitiójával és tanával, melyet Aristoteles adott.

Megemlítjük itt még azon rövid értekezéseket, melyeket mint a wolfenbütteli könyvtár őrre irt a philologia érdekében, s melyekről maga bevallja, hogy nem vágnak ugyan tanulmányai körébe, hanem hogy könyvtári tisztét becsületesen betöltse, s hogy ne csak annak lássék a mi, hanem hogy helyét jól megállja, a könyvtárban minden figyelemre méltóbb ó-kori kéz-

¹⁾ Bernays-nak az az érdeme van, hogy ő philologice is bebizonyította a *τῶν τοιοῦτων*-féle összeköttetést.

íratot átkutatott, s a hol csak tehette, részint közölte a philologusokkal, különösen Heyne- és Reiskevel, azt a mit maga fel nem dolgozhatott, részint maga hozott sokat napvilágra és magyarázott is. A legtöbb e tárgyhoz tartozó theologiai foglalkozása közé tartozik ugyan, de a philológiát is mindig szemmel kísérte. Ilyenek a már említett Romulus és Rimicius, a Nevelet Anonymusáról, egy töredékes leírása a könyvtárban levő összes szent atyák kézíratainak, a melyből az tűnik ki, hogy a philologia formalis terén is, különösen a palaeographiában, annyira jártas volt, a mennyire valaki az akkori korban csak lehetett. Továbbá teljesség kedvéért említjük még *Paulus Silentarius*, *Antoninus anekdotái*, *Julius Firmicus* cz. dolgozatokat. Mindezek részint javítások, részint toldalékok, melyek ha hasznuk nem is oly szembeötlő, de mégis sok utánzásra találtak és találnak még ma is lelkes és szorgalmas könyvtárnokoknál, s az ily kutatások mindig haszonnal járnak.

*Paulus Silentarius*ban egy Libanius-codexben talált nagyobb költeményt a pithiai fürdőkről tesz közzé. Ezen Paulus egy VI. századbéli byzantiumi író volt, a ki epigrammái és a Sophia templom leírása által lett nevezetessé. Az első kiadás után (Aldus) a pythiai fürdőkről szóló költeményt egy typographiai hiba által teljesen érthetlenné tették. Aldus ugyanis a páratlan sorokat az egyik columnába, a párosakat a másik columnába nyomatta, de később ¹⁾ először mind a páratlanokat s azután mind a párosakat nyomták, s ez által oly zürzavar állt be, hogy maga Grotius sem tudta, hogy mit kezdjen a költeménnyel. Lessing érdeme abban áll, hogy ezen hibát felfedezte, s hogy a szöveget egy Gudiusi kézirat nyomán helyre ültette. A szöveget és a scholionokat, mely utóbbiakat addig még nem adták ki, kritikai jegyzetekkel látta el. Azután a felsőbb kritikába bocsátkozik. Lessing ezen költeményt Justinian titkárának tulajdonítja, a kitől több epigrammát birunk, de egy kéziratban a költemény fölé az van írva, hogy az író Konstantinus Porphyrogenitus-hoz intézte ezen verset, s valóban az első sorban Konstantinus-t meg is szólítja. De Lessing ezen verset toldottnak tartja, mert sem a nyelvezettel, sem a metrikával

¹⁾ Junta, Badius, Henricus Stephanus.

nem egyezik. Azonban az újabb kutatások kimutatták, hogy ezen száraz költemény más íróra vall, mint a szellemes epigrammíróra; Lessing is észrevette ugyan a nagy különbséget, de azt mondja, hogy ezt a megéneklendő tárgy hozta magával. A helyet (Pythia) Paulus Lukás híres utazó nyomán a mai Eskicherbe, Kis-Ázsiába teszi. — Magát a költeményt Lessinggel egy időben Huet is tárgyalta, de úgy látszik, Lessing erről nem tudott semmit.

Über die vermeinten Anecdota des Antoninus szintén egy hiba földériteése körül forog. Bandini, a híres Laurentina könyvtárnoka, három folio kötetben leírta e nagyszerű könyvtár görög kézíratait, s egy codexben, mely az említett Paulus költeményeit tartalmazza, Antoninus császár iratából *Καθ'ἑαυτὸν* egyes kiadatlan részeket vélt feltalálni. De a wolfenbütteli könyvtárban is megvolt mindez, még pedig egy régibb kéziratban, s Lessing nagy csodálatára észrevette, hogy a Bandini által Anekdotanak kiadott Antoninus részletek nem mások, mint Aelianus *Az állatok természetéről* írt könyvének egyes fejezetei.

Ergänzungen zu Julius Firmicus. A wolfenbütteli könyvtár a nevezett író (IV. sz. Kr. u.) astrologiai művét az Aldus-féle kiadásban bírja, a mely könyv egy XVI. századbeli tudósé volt, a ki e példányt nemcsak egy jobb kézirat után kijavította, hanem egyes beillesztett lapok által is tökéletesítette. Ezen toldalékokat Lessing híven szóról-szóra közli. Csak reprodukálni akarom azt — úgymond — a mit találtam, nem akarok semmit javítani, ámbár egyes helyeken megtehetném. Azután így folytatja: »Was die ganze Welt einmal hat, muss sie so ganz als möglich, so ganz als es ihr von Anfange bestimmt worden, haben. Was einmal zur Kenntniss der Welt gebracht worden, muss sie so genau, so zuverlässig wissen können, als möglich: oder es wäre eben so gut, dass sie jenes gar nicht hätte, und dieses gar nicht wüsste.« S ezen szabály szerint becsülhetjük meg mind ezen apróbb értekezéseket, melyekről Heyne azt jegyezte meg, hogy ezekben Lessing úgy tűnik fel neki, mint egy Herkules, a ki buzogányával lepkéket vág agyon.

Ha még megemlítjük azon töredékes értekezést, melyet legifjabb korában — akkor midőn legelőször volt Berlinben s

midőn komoly szándéka volt Göttingába Gesner philologiai seminariumába jutni — *A régiek pantomimusairól* írt, a melyben egy szédelő színigazgató — Nicolini — pantomimusoknak hirdetett előadásait, melyekben kis ballet-tánczosnók ugráltak, tette nevetségessé s kimutatta, hogy miben állt a római pantomimus, kik voltak főképviselői és követői: akkor Lessing irodalomtörténeti értekezéseinek s kutatásainak végére jutottunk. Ugyancsak az értekezések közé esnek a helylyel-közzel előforduló emendatiók és szómagyarázatok, s már említettük Küster helytelen eljárását, a ki Lessinget ezen oldalról tekinti philologusnak s az összehasonlító nyelvészet által nyert eredményekből sok helyen bebizonyítja, hogy biz e téren gyakran tévedett, míg azon munkásságát, a melyben mint korának egyik legnagyobb — ha nem legnagyobb — philologusának mutatkozik, alig érinti. De ismételjük, Lessingnél nem a holt betű tette a philológiát, nem azon roppant thesaurusok, a melyekben a ruhákról, harisnya-kötőkről s tudja isten milyen edényekről halmozták össze tudományukat, a nélkül hogy a régi dolgokban rejlő magvat, a szellemet kutatták volna. Valódi philologus névre csak az tarthat igényt, a ki a szépet, a jót, szóval az ó-korból azt deríti fel, a mi a mai irodalomra és életre nézve is gyümölcsöző s azt át meg átkutatja, s e tekintetben Lessing a mult század legnagyobb philologusai közé való, a ki a jelen század philológiájának roppant felvirágzását hatalmasan elősegítette. De hogy az apróságok sem kerülték ki figyelmét, hogy különösen a hermeneutika terén nagy volt, hogy a felsőbb kritika főbb elveit igen helyesen alkalmazta, arról az említetteken kívül azon néhány kritikából is meggyőződhetünk, melyeket némely klasszikusok fordításáról írt, s melyeket im felemlítünk, mielőtt philologiai munkásságának második főrészére, a műtörténelmire térünk át.

Itt mindenek előtt a híres *Vademecum* jő tekintetbe; ennél Lessingnek nem annyira Lange baklövéseit kellett még egyszer kimutatnia, mint inkább saját jellemét tisztáznia. Ez az első irata, mely által neve nagyobb nyilvánosságra jutott s a legszigorubb kritikus nevét vívta ki neki. Lange Pyra halála után a hallei költői kör feje volt s mint ilyen, nagy tiszteletben részesült társainál. Hagedorn módjára ő is horatiusi

dalokat irt s végre annyira megszerette költőjét, hogy le is fordította s a porosz királynak ajánlotta. Könyvének kettős czíme volt: Des Quintus Horatius Flaccus Oden, fünf ¹⁾ Bücher und von der Dichtkunst ein Buch poetisch übersetzt von Samuel Gotthold Langen-Halle bei Gebauer 1752; s ugyanez latinul. Lessing örült, midőn hallotta, hogy e fordítás megjelent, de mily nagy volt bámulása, midőn észrevette, hogy a magasztalt mester száz meg száz grammatikai és iskolai hibát követett el. Megírta tehát Nicolainak, ²⁾ hogy nemsokára közzé fogja tenni hibáit. Nicolai, a ki Lange nagy befolyását ismerte, közvetíteni akart s arra kérte Lessinget, hogy engedje át a kéziratot Langenak, hogy a második kiadásnál azt felhasználhassa, még pedig azon az áron, mint a mennyit a kiadó fizetne neki. Lessing ezt azonban nem tette s nem is válaszolt Nicolainak. Ez azonban Langenak is írt, hogy egy fiatal tudós észrevételeit közzé akarja tenni, azonban megküldi neki a kéziratot, ha kellőleg jutalmazza. Lessing erről nem tudott semmit s midőn kritikáját a *Hamburgische Correspondent* ép megjelent műveiből lenyomatta, Lange feleletében egyszerűen ama hazugságra vetemedett, hogy Lessing kritikáját neki el akarta adni, de ő nem vette meg. Lessing, a ki jó hírét féltette, mert már a Voltaire-féle ügyben is kellemetlenségei voltak, erélyesen lépett fel Lange ellen s e vademecumot en duodez ³⁾ küldötte neki, melyet a tárgy természete szerint két dologra kellett osztania; először a fordítás hibáit tárgyalta, azután pedig a személyes kérdésben felelt. Az első részben megczáfolja Lange védelmezését s még egy egész csoport új hibát talál fel neki. Ezen egyes hibákra reflektálni fölösleges dolog; oly hibák ezek, melyeket mindenki, a ki Horatiust ismeri, azonnal beláthat, de érdekesek az által, mert megtudjuk, hogy mily emberekkel kellett Lessingnek megküzdenie s mily hatalmasan kellett neki sepernie ezen Augias istállóban. Egy fordító, a ki a *fejtető* helyett *nyakat* mond, a ki az egyes melléknevek finom árnyalatait nem ismeri s kinél a melléknév,

¹⁾ Az epodusok is az ódákhöz számítvák.

²⁾ Ez a Nicolai tanár volt s nem tévesztendő össze a könyvkiadóval.

³⁾ Vonatkozás ama gúnnyra, melylyel L. műveit, mivel kis alakban jelentek meg, illették.

akármely főnév mellett áll, mindig egyféle jelentéssel bír, ha az értelem még annyira zavartatik is, a ki a helyett, hogy *a nyakát odatartja csókra*, az mondja, hogy *a nyakát félrehúzza*, a ki *Priscus Cato*-féle tulajdonneveket képez, a ki a *ducentia*-t 200-nak veszi, holott *duco*-nak a participiuma, s a ki általán a görögös nevek latin alakjait sem tudja, az olyanul mainap nagyon könnyen bánnának el. Lessing nem kimélte a legnyersebb kifejezéseket, hogy az ilyenektől megóvja az irodalmat, s különösen épésen kelt ki ott ellene, a hol jellemét merte megtámadni. S nem is volt hiába a védelem és az ostorozás. Örökké él e lapokban Lange mint a járatlanság és a szemtelen pedáns gőgös alakjának typusa, s ilyenekkel mainap is szoktunk találkozni.

E kritikához csatolhatjuk a Lieberkühn-i (Lbk.) Theokritus bírálatát.¹⁾ Lieberkühn katona volt ugyanazon ezrednél, melynél Kleist szolgált. *Lieder eines Officiers* cz. alatt költeményeket is írt, de Lessing sokkal többre becsülte a Gleim-féle *Lieder eines Grenadiers* dalokat. Lieberkühn a nélkül, hogy a görögöt tökéletesen értette volna, lefordította Theokritus, Bion és Moschus idylljeit, s Lessing, a ki Mendelssohnhoz írt levelében azt mondja: »In Ansehung der alten Schriftsteller bin ich ein wahrer irrender Ritter, die Galle läuft mir gleich über, wenn ich sehe, dass man sie so jämmerlich misshandelt«, nem tehette, hogy e rossz fordítás ellen szót ne emeljen. A bírálatból az tűnik ki, hogy Lieberkühn csakis a latin fordítást nézte s ezt is sok helyen elferdítette. Nyilvános példa erre a *χρόται* szó, mely halántékot jelent, a latinban *tempora*, de ő ezt *tempus* többesének vette s »idők«-kel fordította. Az első idyll tizenegy első sorát annyira bonczkés alá veszi Lessing, hogy egy jó szerkezet sem marad meg. A fordító a scholasticusokat említi a scholiasták helyett; Plutusból Plutót csinál stb. Végre Lessing a fordítás egy helyét travestálva így kiált fel: »Was bemerk' ich zuerst wo tausend *Fehler* mir winken«, s azon elmés eredményre jó, hogy a fordítás nem másra való, mint hogy egy a görögben jártas férfinál ama vágyat ébreszsze, hogy könyörüljön meg Theokrituson s készítsen egy jó fordítást.

¹⁾ Aus der Biblioth. der schön. Wissenschaften.

Harmadikul csatlakozik ezekhez Dusch Vergilius *Georgicon*-jának prózai fordítása. Lessing azt mondja, hogy az ily fordítások, ha helyesek is, csak ama haszonnal járnak, hogy a tanulónak nem kell a szótárt néznie; de mit szóljunk még akkor, ha a fordító még prózában sem ad vissza mindent helyesen. Az egész fordítás nyomorúságos, a mit néhány példával illusztrál is. Dusch *Naturschilderungen* költeményei ellen különben már a 41. *Literaturbrief*-ben kelt ki s ámbár a *Georgicon*t névtelenül adta ki, Lessing a stílusról s a tárgy választásáról azonnal ráismert Duschra.

Végül még, minthogy átmenetet képez, fölemlíthetjük a Klotz által bevezetéssel ellátott és dicsért Meusel-féle Apollodorus fordításának bírálatát, mely közvetlen a *Briefe antiquarischen Inhalts* előtt jelent meg s a Klotz elleni harcz előjátékának tekinthető. Nagyon rövid ugyan, mert már az első lapokon egy mondatban három hibát mutat ki, de eléggé jellemzi az az egész fordítást. S minthogy Klotz azt mondotta, hogy nem is kell dicsérni e fordítást, mert a szerző neve és eddigi művei már elég biztosságot nyújtanak, Lessing így kiált fel: Wehe ihm, wenn man seine eigene Schriften, nach dieser Übersetzung beurtheilen darf.

Ennyit Lessing irodalomtörténeti működéséről philologiai szempontból; térjünk most át a műtörténelmi részre.

II.

Lessing műtörténelmi kutatásai a *Laocoon* körül csoportosulnak. Ez a kiinduló pont, mely több oldalról megtámadtatva, szolgáltatva a későbbi kutatásokat, melyek mintegy kiegészítik és bővítik. A *Laocoon*nál nemcsak a cím jogosít fel arra, hogy mint philologiai műről szóljunk róla, hanem ama körülmény is, hogy általa a görög epikai költészet különösen Homerus egész új világba helyeztetett. A főbb elvek, melyeket a *Laocoon* a költészet és festészet terén megteremtett, s melyek örök igazságként élnek, azokat Lessing a görög és latin költészet termékeiből dedukálta, s így e könyvet is, melynek megjelenése óta minden költő óvakodott a természeti dolgok festésétől, jogosan soroljuk a philologiai művek közé. Itt csak röviden a főbb eszméket akarjuk kifejtteni. A *Laocoon*ban

Lessing a kritikus álláspontján áll. Egész az ő idejéig ama általános nézet uralkodott, hogy a költészetnek és festészetnek ugyanaz a hatáskörük van; (ut pictura poësis) Simonides mondlását úgy magyarázták, hogy a mi az egyik művészetnek szabad, azt a másiktól sem lehet megtagadni. Mi sem lehetett visszatetszőbb Lessingnek, a kinek fő törekvése volt, hogy az egyes ágakat úgy az irodalom, mint a művészet terén egymástól szigorúan elválaszssa. A szobrász, festész és költő, a kik nem értették művészetök hatáskörét, oly dolgokba fogtak, a mi erejükön túl esett. Lessing az által, hogy a természetszabta útra akarta őket téríteni, megmutatta nekik az ösvényt, mely nézete szerint a legtermékenyebb. A költészet és festészet határait már azelőtt is iparkodtak egymástól különválasztani, s Lessing Apelles és Protogenes elveszett munkáira hivatkozik s azt mondja, ha Aristoteles, Cicero, Horatius és Quintilianus a festészetről szóló jegyzeteit nézzük, meggyőződhetünk, hogy nagyon kis mértékben szólnak a festészetről, mint a költészettel hasonló művészetről. Azonban a XVI. században, midőn Italiában a renaissance alatt a művészet oly magas fokát érte el, hogy termékei a görög minták mellé is sorozhatók, Ludovico Dolce *Dialogo della pittura* cz. művében igen gyakran szól Ariostoról mint festészről s a valódi költészetet mint valódi festészetet jellemzi. A XVIII. században is többen foglalkoztak e problémával. Dubos 1719-ben megjelent művében: *Reflexions critiques sur la poésie et la peinture*, több oly dologra hívja fel a figyelmet, a melyet Lessingnél valóban találunk. Addison volt az első, a ki hangsúlyozta, hogy az ó-kori költőket legjobban magyarázhatjuk, ha folytonos tekintettel vagyunk az ó-kori művészetre s ebben Hurd Horatius kommentárjában és Spence *Polymetis* cz. iratában, melynek főbb elvei ellen Lessing Laocoonjában kikelt, követte. Webb Dániel több műtörténelmi könyvet írt, melyben Tizianról mint nagy költőről és Shakespeare-ről mint nagy festőről szól. Richardson Jonathan *Works on painting* cz. iratainak francia fordításait *Traité de la peinture et de la sculpture* Lessing gyakran idézi s különösen Caylus gróf művének: *Tableaux tirés de l'Iliade, de l'Odyssée d'Homère, et de l'Enéide de Virgile* egyes helyei mély kutatásokra szolgáltatottak Lessingnek alkalmat. Mind e kritikusok ama szem-

pontból indultak ki, hogy a költőnek és festőnek lényegben ugyanazon keretben kell mozogniok, s ez álláspontot különösen Breitinger, Bodmer és Hagedorn foglalták el; de néhány író, mint Shaftesbury és különösen James Harris már Lessing előtt sürgették, hogy határvonalat kell húzni a költészet és festészet közt; Mendelssohn műveiben is találkozunk egyes nézetekkel, melyek bizonyítják, hogy befolyással voltak a Laocoonra. Lessing mindezek műveit ismerte; Winckelmann nézetének a görög művészet általános jellegéről is sokat köszönt.

A Laocoon 39 fejezetből áll s Lessing elég szerényen azt mondja: »Sie sind zufälliger Weise entstanden, und mehr nach der Folge meiner Lecture, als durch die methodische Entwicklung allgemeiner Grundsätze angewachsen. Es sind also mehr unordentliche Collectaneen zu einem Buche als ein Buch.« Úgy mint legtöbb iratai, e könyv is kritikai jegyzetekből jött létre, melyeket az egyes írók könyveiről gyűjtögete. Winckelmann egyik nézetével kezd s ezzel az első hat fejezetben foglalkozik, azután Spence a *Polymetis* szerzőjének egyes nézeteire tér át, s midőn ezekről elmondotta véleményét, Caylus hibás nézeteit csáfolja; s míg ezek hibás véleményeiről szól, azalatt saját gondolatait tárja elénk. Tehát mint minden prózai művében, a controversia terén vagyunk. Előbb nem nyújtja nekünk az igazságot, míg vele együtt érte nem küzdöttünk; először az ellenkező véleményt kell mindig szemügyre vennünk s minden oldalról megvizsgálunk, s így amaz álláspontot nyerjük el, a hová az író vezetni akar. De azért nem szabad hinnünk, hogy az egész könyv csak töredékekből áll, s hogy nincs benne systematicus tanulmány. Lessing a Laocoon három részre tervezte, hogy nézeteit az egész költészetről benne megalapítsa; a mit birunk, az *I. rész* cím alatt jelent meg; a második részhez csak töredékes előmunkálatok és tervek maradtak fenn. Azért Lessing szemére vetette kritikusaiknak, különösen Herdernek, a ki a Laocoonban nem látott teljes művet, hogy nem tudnak várni, hisz majd folytatja munkáját. A töredékekből körülbelül következtetni lehet a mű teljes alakjára s bizonyára kár az irodalomra nézve, hogy nézeteit a költészetről jobban nem fejthette ki. Az első részben az egyes fejezetek nagy művészettel vannak elrendezve. Akár elfogad-

juk nézeteit, akár nem, annyi tény, hogy a Laocoon gyönyörű olvasmány. Plato dialogusain kívül tán alig akad könyv, a mely annyi alkalmat szolgáltatna a lélek és gondolkodás edzésére, mint a Laocoon.

Noha a Laocoon-csoport adta a könnynek nevét, azért ez mégis csak kis szerepet játszik a nézetek kifejtésében. Homerus- és Sophoklesben való nagy jártassága szolgáltatják neki a legtöbb példát, s csak az a kár, hogy a műtörténelmi dolgokban nem bírt oly jártassággal, mint az írókban, mert a legtöbbet csak képekből ismerte. Azon különbség, a melyet a költészet- és festészetre (szobrászat) nézve kiemel, egy elvből ered, s ez abban áll, hogy a szobrászat és festészet egyrészről s a költészet másrészről abban egyeznek meg, hogy utánoznak, de abban térnek el, hogy különböző eszközökkel utánoznak. Melyek tehát ezen különböző eszközök? A 16. fejezetben megtaláljuk a feleletet: A festészet a térbeli alakokra és színekre szorúl, a költészet pedig időbeli articulált hangokra. A szobrász és festész eszközei tehát egymás mellé helyezvék, míg a költői egymásután következnek. De a művész használta jeleknek helyes viszonyban kell állniok a jelzethez; ennélfogva egymás mellé helyezett jelek csakis oly tárgyakat fejezhetnek ki, melyek egymás mellett, vagy melyeknek részei egymás mellett vannak; egymásután következő jelek pedig oly tárgyakat jelölhetnek, melyek egymás után, vagy melyek részei egymás után következnek. De tudjuk, hogy oly tárgyak, melyek egymás mellett, vagy melyek részei egymás mellett léteznek: azok testek; tehát testek és azok látható tulajdonai a festészet tárgyai; oly tárgyak azonban, melyek egymás után, vagy melyek részei egymás után következnek: azok cselekvények; tehát a költészet tulajdonképi tárgyai a cselekvények. A szavak, melyekkel a költő dolgozik, egymás után következnek, tehát azon dolgok is, a melyeket utánoz, egymás után kell hogy következzenek. A képzőművészet tehát közvetlenül csak testeket ábrázol, még pedig okvetlenül szépeket. S mi által keletkezik ezen testek szépsége? A különböző részek egybehangzó működése által, s az által, hogy a részeket egyszerre áttekinthetjük. Lessing csakis a formai szépségre gondol, s ezen formális szépség, melyet a művészet egyedüli végcéljául állít oda, tisztán ideális. Az

ideális szépség a reális világ minden esetleges vegyülékétől megtisztított szépség, a mely a sokfelé irányuló sugarakat egy gyúponban concentrálja. Ez a legfőbb szépség, s ha a művészet célja csakis az, hogy szépet teremtsen, akkor csakis a legfőbb szép után törekedhetik. Ép e miatt a tájképfestőről azt mondja, hogy oly szépséget utánoz, mely nem érheti el az ideált. Lessing ép úgy mint Winckelmann a testi szépségnél különösen a nyugodtság momentumára fektet nagy súlyt. De minthogy jól tudta, hogy biz igen sok görög ideális mű van, a hol ezen nyugalmat a legnagyobb szenvedély váltja fel, azért különbséget tett oly művek közt, melyek csakis művészeti célból készültek, s olyanok közt, melyek vallásos befolyás alatt keletkeztek. Ez utóbbiakat nem tekintette művészeti remekeknek; csak akkor valódi művész a művész, ha saját szelleme sugallata szerint alkothatja műveit. Itt Lessing tévedésben volt, mert a kifejezés a görög művészetben nem volt oly alárendelt dolog, mint ő azt gondolja. Nem mondhatjuk, hogy a külső szépség a művészet legfőbb célja, hanem bizonyos az, hogy a kifejezés is fontos szerepet játszik a művészetben s így a portrét, a genre-kép, a történelmi és tájfestészet régi jogos helyöket, melyet Lessing tőlök megtagadott, ismét elfoglalhatják; még az is kétes, vajon magoknál a görögöknél a genrekép és a tájfestészet oly kevéssé lettek volna becslve, mint azt Lessing állítja. — Áttérve a cselekvényekre, Lessing azokat kétfélékre osztja, u. m. egyszerű- és összetettekre, (collectiv.) Az egyszerű egy és ugyanazon test többszörös mozgása; az összetett pedig több mozgás, mely különféle testben van felosztva, s minthogy a képző-művészet ezen különféle momentumokból csak egyet választhat, azért a legtermékenyebbet kell választania. S melyik momentum ez? Az a mely a képzelő erőnek a legnagyobb tért engedi. A költő azonban nem szorúl collectiv cselekvényekre; mert a változások egész tere nyitva van előtte, s ép ezen tág térnél fogva Lessing a költészetnek vindikálja azt, hogy a testi fenséget állithatja elő, a mit a szobrászat- és festészettől megtagad. A nagyot és lehetetlent sem adhatja vissza a festészet, míg Homerus az ő hőseit felhővel burkolja be. Egy másik előnye a költészetnek az, hogy roppant érzéki képet nyújthat a gyorsaságról; a költő a tér hosszúsága helyett

az idő rövidségét állíthatja elő. Így Homerusnál Iris megfogja a gyepelt s már is a földön találjuk; így ezt Vergiliusnál Mercuriussal. A költő szándéka az, hogy élénken megmutassa az út hosszúságát; tehát két részre osztja s az egyik kisebb fél ismert nagyságából a másik félre enged következtetni. Ez által még más problémákat oldhatunk meg. Statius és Valerius Flaccus Venust nagyon rúttnak festik. A képzőművésznél azonban az istenek személyesített elvont fogalmak, a kiknek mindig ugyanazon jellemzést kell megtartaniok, hogy rájuk ismerjünk. De a költő, a ki az isteneket cselekedtet, bizonyos individualis sajáttságot is mondhat róluk, s nem kell félnie, hogy Venusára nem ismernek rá, mivel haragszik.

Lessing idejében különösen az allegorikus költészet volt divatban; elismeri ugyan jogosultságát, de nyíltan rámutat arra, hogy mikép válik ízteleenné; s valóban a Laocoon után ezen allegorikus irány mindinkább sülyedett. — Lessing sajnálja, hogy Raphael óta a festők inkább Ovidiusból, mint Homerusból merítik tárgyakat; ezóta a folytonos homerusi tanulmány a művészeteknek roppant lendületet adott. Lessing homerusi példákkal illusztrálja ama híres mondatát, hogy a költő közvetlenül nem festheti élénken a tárgyakat, hanem csakis közvetve cselekedetek által (Példák: az achillesi pajzs és Agamemnon kormánypálczájának leírása stb.) Ez a Laocoon legérdekesebb és legmaradandóbb becsü része. Lessing mélyen behatol a nagy görög epikus szellemébe s nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy kutatásai a homerusi költeményekre nézve új aerát nyitottak. Homerus, ha directe fest, ritkán megy egy vagy két epithetonon túl, de ezek a legjellemzőbbek. Ha Hera kocsiját festi, akkor Hebe darabonként állítja össze; Agamemnon ruháját egyenkint ölti fel szemünk előtt. Az achillesi pajzsot Homerus nem kész tárgyul, hanem mint készülóban levőt festi. Mily különbség Vergilius és Homerus pajzsfestései közt! Vergiliusnál szüntelen az »itt van« »ott van« »mellette fekszik,« a mely a leírást nagyban csökkenti. Még más módja is van a költőnek, hogy t. i. a szépséget bájja változtathatja, a mit Lessing »Schönheit in der Bewegung« névvel nevez meg; vagyis azon hatást festi, a melyet egy szép tárgy valakire gyakorol (pl. Helena és az öregek), s itt Caylus ellen szólal fel, a

ki a festőknek azt mondotta, hogy Homerusból mindent lefesthetnek, úgy a mint a költő leírja. De ez nem áll, mert a festőnek nem szabad eredeti formájában visszaadni azt, a mit a költőnél talál, hanem ama világhoz kell azt alkalmaznia, a melybe a festő viszi. A régi festők sem használták fel Homerust azért, mivel gazdag compositiót és éles ellentéteket találtak nála.

A Laocoon vége felé Lessing azon kérdést veti fel, hogy mily viszonyban áll a költészet és képzőművészet a rúthoz. Határozott cél nélkül egyiknek sem szabad a rútat használni, mert undort kelt; de mindenesetre a költészet előbb alkalmazhatja, mivel némi indulatot ébreszthet vele; ilyen a nevetséges keltése. Thersites rútsága összhangzatban áll jellemével s mindkettő ellentétben áll ama nézettel, melyet ő magáról ápol. Arisztoteles példája szerint Lessing is ezen nevetségést a komikus költészet kellékének tartotta. Az allegoria a görögök költészeti szellemének nem felelt meg, mert ők a művészetben úgy mint a bölcsészetben korrektséget és határozottságot követeltek; még csak a rómaiaknál jött divatba az elvont fogalmak személyesítése s tőlök ment át az első század keresztyéneire.

Innen áttér magára a Laocoon csoportra. Winckelmann azt mondotta, hogy a művész az által, hogy Laocoon csak arcz-kifejezéseivel fejezi ki a nagy fájdalmat, művésziebben járt el mint Vergilius, a kinél Laocoon jajveszékel. Ez nem áll; — úgymond Lessing — Sophokles Philokletesé fájdalmában ép úgy kiált, mint Vergilius Laocoonja; a homérusi hősök is, ha megsebzik őket, egetrázó jajgatással távoznak a csataterről; a görög ideálhoz a fájdalom elnyomása korántsem tartozott. Azonban a szobrász ezt másképp nem tehette; három ok van rá: Először is az arczizmok rángatódzása által az alak nem lett volna oly szép, mintha csak a néma fájdalom van rajta kifejezve; másodszor, ha Laocoon kiáltana, akkor a művész nem választotta volna a legtermékenyebb momentumot, mert a kiáltáson túl a fájdalomnak már semmi kifejezése sincs; s a képzelő erő sem előre sem hátra nem irányulhatott volna, s harmadszor azért, mert egy kiáltás gyorsan elmúló momentum, azért oly arcz-kifejezést kellett neki választania, a melyet huzamosabb ideig képzelhetünk magunknak. Mindezen szempontok azonban a költőre nézve korántsem mérvadók, mert ő a kiáltás kifejezése

után néhány vonással ismét a nyugodt fájdalmat festheti. Engedjük meg tehát az érzelmek szabad nyilvánulását az eposz- és drámában, míg a képzőművészetben bizonyos határokhoz legyenek kötve.

Még ama kérdést is tárgyalja Lessing, vajon a csoport hatott-e Vergilius leírására, vagy Vergilius a szobrászokra. Ő ez utóbbit fogadja el, mert a görög mythus szerint a kigyók csak a fiukat ölték volna meg, nem pedig az atyát is, s a görög művészek bizonyára nem változtatták volna meg a hagyományt. Az újabb kutatások azonban kiderítették, hogy e csoport már N. Sándor idejében készült. A Laocoon kidolgozása közben jelent meg Winckelmann epochalis műve *Geschichte der Kunst des Alterthums*, a melyben e csoportot szintén a III. századba Kr. e. helyezi, míg Lessing azt véli, hogy a római császárság első századából való. Akármely időben készült, egy fenséges eszme rejlik benne, az t. i., hogy oly világban élünk, melyben a kérelhetetlen sors karmai alól nincs menekvés.

A Laocoon az akkori ifjú költőkre roppant hatással volt, s ismeretes Goethe nyilatkozata: »Das so lange missverstanden: Ut pictura, poesis, war auf einmal beseitigt, der Unterschied der bildenden und Redekünste klar; die Gipfel beider erschienen nun getrennt, wie nah ihre Basen auch zusammenstossen mochten. . . . Wie vor einem Blitz erleuchteten sie uns alle Folgen dieses herrlichen Gedankens; alle bisherige anleitende und urtheilende Kritik ward, wie ein abgetragener Rock, weggeworfen; wir hielten uns von allem Übel erlöst, und glaubten mit einigem Mitleid auf das sonst so herrliche XVI. Jahrhundert herabblicken zu dürfen, wo man in deutschen Bildwerken und Gedichten das Leben nur unter der Form eines schellenbehangenen Narren, den Tod unter der Uniform eines klappernden Gerippes, so wie die nothwendigen und zufälligen Übel der Welt unter dem Bilde des fratzenhaften Teufels zu vergegenwärtigen wusste.« Azonban a német képzőművészek nem igen hallgattak rá, de annál nagyobb hatással bírt a költőkre. A leíró (descriptiv) költészet addig általános ápolásnak örvendett; mint egy szóra elfordultak tőle; Wieland megszüntette első kísérleteinek szófestését, s Goethe, a ki a helyes uton járt, hű maradt hozzá élte végeig. Homerus és Sophokles

kitünő magyarázatai által megmutatta a tanuló ifjúságnak e két költő nagy szépségeit s azon előnyt, a melyben a görög irodalom a latin fölött van. Ezóta a klasszikusok hasznos eszközeivé váltak a legnagyobb szellemek szabad és nemes művelődésének. A Laocoon hű képe egy geniusnak, mely folyton az igazságot keresi, oly szellemnek, mely türelmetlenül lerázza a régi békókat, s önereje által halad azon középpont felé, melyet magának kitűzött. Nem tekintve tehát a tételek helyes vagy nem helyes voltát, a Laocoon örökké oly elevenítő hatást fog gyakorolni, mely a phantasiát serkenti, a gondolatot ébreszti, megvilágítja és terjeszti.

Lessing hátralevő műtörténelmi iratai egy czím alatt említhetők, s ez a Klotz elleni harcz. Egyszerű szóvitákul kevés érdekléssel bírnának, hanem bennök Lessinget mint embert, mint a világosság terjesztőjét látjuk, a ki mindazok ellen, kik a sötétséget szeretik és védik, kiméletlenül száll síkra. Néhány szót az ellenfélről. Klotz korának nagy philologusai közé tartozott s Lessing a Laocoonban is mint derék archaeologust említi. Ereje azonban csak a compilatiókban állt, még pedig az ügyetlen összerakásban. Mint hallei egyetemi tanár és titkos tanácsos, roppant befolyást gyakorolt a fiatalabb nemzedékre, mely imádta őt és hírét kikürtölte. A legnagyobb philologusok mint Heyne, Reiske, Gesner félték tőle s nem mertek ellene kikelni, mert az udvarnál nagy befolyással bírt. Különben gőgös, dicsszomjas férfiú volt, a kire a nyilvános dicséret vagy megtámadás mindig a legnagyobb hatást gyakorolta. Ha csupán Lessing irataiból akarnók őt megítélni, akkor mint pöffeszkedő s idegen tollakkal dicsekedő egyént kellene jellemeznünk, ki fiatalabb tanítványaival egyetemben minden szépet és jót, mely nem tartozik cliquejökhöz, bemocskolnak és elundorítanak. Midőn a Laocoon megjelent, Klotz egy alázatos csúszó-mászó levélben, melyben azonban az öndicséret keresztül látszott, ama kérdést intézte Lessinghez, vajon megengedi-e, hogy az általa (Klotz) szerkesztett *Acta literaria* cz. folyóiratban megteheti észrevételeit a Laocoonra. Lessing belegyezett. A czikk megjelent, de oly roppant dicséretekkel és hízelgésekkel volt tele Lessing irányában, hogy ez visszatetszéssel fordult el tőle s nem is felelt Klotznak. Ez megsértette a

büszke férfit, de egy ideig hallgatott. Lessing már el látszott feledni az egész ügyet, midőn Klotz és emberei, mivel Nicolai folyóirata egyik kritikájában a mester két iratát lerántották, nem elégedve meg a két organummal,¹⁾ melylyel már birtak egy harmadikat indítottak meg. Ez az 1768-ban megindult *Allgemeine Bibliothek der schönen Wissenschaften* cz. folyóirat volt, mely a Nicolai szerkesztette *Allgemeine deutsche Bibliothek* ellensúlyozására irányult, s különösen az úgynevezett berlini iskola ellen szórta az üszköt, s a láthatalan fő, az akkor Hamburgban tartózkodó Lessing ellen keltek ki. Nicolai kérte Lessinget, hogy vessen véget egy csapással ezen nyomorult kritikuskok²⁾ lármájának, a kik Ramlert, Klopstockot és Herstenberget egyre gyalázzák. Lessing megígérte. »Ich muss sehen, ob ich nicht noch ein Literatur-Briefchen machen kann« volt a válasz. Midőn azután Lessing 1768-ban Lipszébe jött s az ezen évben megjelent könyveket, melyeket Klotz a piacra küldött, átnézte, elmúlt a kedve, hogy Halle-n keresztül térjen vissza Hamburgba. Különösen az *Über den Nutzen und Gebrauch der alten geschnittenen Steine und ihrer Abdrücke* s a Meusel-féle fordításokhoz írt előszók azon határozatot érlelték benne, hogy Klotzczal semmiféle összeköttetésbe nem lép. Tehát egyenesen visszatért Hamburgba s onnan írt Nicolainak, hogy miért nem ment Halle-n keresztül. Ezen levél egyes részleteit érdemes lesz közölni, mert a Klotz elleni iratok lelkét és támadásainak fő okát tartalmazzák. Lessing ezt írja: »Ich bin geraden Weges von Leipzig nach Hamburg zurückgereiset und nicht nach Halle gekommen. Seit Ihrer Abreise hörte und las ich noch Verschiedenes von dem bewussten Manne, so dass mir alle Lust verging, mich mit ihm mündlich zu besprechen. Ich hätte Gefahr gelaufen, mich in diesem und jenem vielleicht zu verschnappen, was ich jetzt gegen ihn Willens bin... Der Mann nimmt das Maul gar zu voll, und möchte lieber ein Orakel in solchen Dingen vorstellen. Gleichwohl bin ich gewiss, dass es nie einen unwissenderen armen Teufel gegeben, der sich des kritischen Dreifusses bemächtigen wollen. Sein Ding von den geschnittenen Steinen ist die elendeste und unverschäm-

¹⁾ *Acta literaria, Halleische Gelehrten-Zeitung.*

²⁾ Riedel, Meusel, Bahrdt, Lippert, Murr.

teste Compilation aus Lippert und Winkelmann, die er öfters gar nicht verstanden hat; und alles, was er von dem Seinigen dazu gethan, ist jämmerlich.« Ezelőtt pedig így szól: »Er hat mir die Ehre erzeigt, meiner darin dreimal zu gedenken, und mich dreimal eines Bessern zu belehren. Aber alle dreimal hatte er mich entweder aus Kurzsichtigkeit nicht verstanden oder aus Neckerei nicht verstehen wollen. Das verdriesst mich — und geben Sie nur auf die nächsten Blätter der hiesigen neuen Zeitung Acht. Doch das wird nur Kleinigkeit sein; ich bin im Anschlag, ihm noch eine ganz andere Salve zu geben. Haben Sie seine Vorrede zu den Abhandlungen des Caylus gelesen? Haben Sie gelesen, was er da für eine Entdeckung von den Imaginibus maiorum bei den alten Römern will gemacht haben? Es ist unbeschreiblich, welche Unwissenheit er durch diese Entdeckung verräth. Ich habe mich hingesetzt, und seine Ungereimtheiten ein wenig zergliedert. Von ungefähr betrifft es eine Sache, die ich mir schon vorlängst auf's Reine gebracht hatte, und ich führe den Streit auf einem mir ziemlich bekannten Boden. Desto lustiger muss er werden. Aber denken Sie ja nicht, dass das etwa eine Recension für Ihre Bibliothek werden soll! Es muss eine eigene Schrift werden: »*Ueber die Ahnenbilder der alten Römer.*« Ezen értekezés azonban csak töredék alakjában maradt reánk; benne Lessing kikel Klotz ellen, a ki azt vitatta, hogy a római családi képek beégetett (enkaustikus) festmények voltak. Lessing észrevette, hogy Klotz egész okoskodása nem más, mint Christ lipcsei tanárnak egyetemi előadásai után készült jegyzetkék. Lessing azt állítja, hogy ezek viasz mellszobrok voltak, s ezt a mostani archaeologia is vallja, mert különben nem értenők — úgymond Lessing — Polybius ama helyét, a hol e képekről szól, melyek által a római ifjakat az ősi bátorságra feltüzelik s azt mondja, hogy a temetéseken felruházták s úgy vitték őket. Már pedig ez nem lett volna lehetséges, ha egyszerű festményeknek gondoljuk őket. E vitának kellett volna anyagot szolgáltatnia az *Antiquarische Briefe* harmadik részéhez, de Klotz halálával abban maradt. Már ez első rohamnál is látjuk ama nyers és csipős hangot, mely a leveleken keresztül vonul. Lessing úgy jár el, hogy mindig a Klotz-i szöveg egyes részleteit idézi s így

egyenkint támadja meg állításait, a mi által a »titkos tanácsos« fölületes tanulmánya feltűnő és néha komikus módon nyilvánul. Ugyanezen időben jelent meg a már említett kis bírálat a Meusel-féle Apollodorus fordításáról. Még csak ezután következett a *Hamburger Zeitung*-ban az első két védőczikk, melyek az *Antiquarische Briefe* közt az első helyet foglalják el. A nyolcz következő egymásután jelent meg az említett újságban; ezekben még mindig azon támadások ellen védi magát, melyeket Klotz a Laocoon ellen intézett. Klotz ugyanis védte Caylus ama nézetét, hogy lehet homerusi festményeket készíteni s nem fogadta el Lessing ama állítását, hogy a régiek a furiákat a művészetben nem ábrázolták. Klotz számos régi emléket említ, a hol a furiák előfordulnak; azonban Lessing egyenkint kimutatja neki, hogy ezek csak a megrendelők szeszélyes symbolumai, de nem a művészek önkényes alkotásai. Miután a két pont bebizonyítása után Laocoonját eléggé védte, Klotz már említett, a kövekről szóló művére tér át. Noha e levelek szorosán a Laocoonhoz fűződnek, mégis más szempont uralkodik itt; a mit a Laocoonban csak mellesleg érintett, azt itt roppant nagy műtörténelmi tárgyhalmazzal tárta fel, úgy hogy Klotz bámult, hogy ily ellenre akadt. Lessing nem fordult aesthetikai nézetei ellen, hanem csakis a tárgyi oldalról támadta meg őt. Miután bebizonyította, hogy a régiek a tulajdonképi perspektiváról nem tudtak semmit, a mű egyes részeit elkezdí bonczolgatni. Megczáfolja nézetét a kövésés nagyon korai mesterségéről, nevetségessé teszi az által, hogy kimutatja, mikép ingadozik Caylus és Winckelmann nézetei közt a művészet eredetéről, s végre mindkettőnek igazat ad, hogy annál könnyebb legyen a kiírás. Azután a régi vésőkről szól, kikről Klotz csak ezt említi különösen: »Er hat sich mit Ruhm gezeigt, er erwarb sich allgemeine Hochachtung, er ist keinem Freunde der Kunst unbekannt,« mig a leghíresebbeket elhagyja; Polykrates gyűrűjéről ferde felfogása volt; azt mondja, hogy a régiek a gyémántot is metszették, a mi pedig nem igaz. Kimutatja neki, mikép ferdíti el Christ nézeteit, melyeket ez »Super Gemmis« iratában kifejtett; védi Pliniust, a kiről Klotz azt mondja, hogy nem is látott kövésést, holott nagyon szépen és szakértőként nyilatkozik róla; Klotz szerint a régiek már ismerték a gyé-

mántport; Lessing ezt tagadja s ama állítása: »Ich biete ihm Trotz mir bei Griechen oder Römern so eine Stelle zu zeigen, die zu diesem Behufe angeführt werden könnte«, mutatja ama biztos alapot s roppant olvasottságot, melyre Lessing e harcban támaszkodott. S ezzel a levelek első részét befejezi. A második részben (35—57) ismét Laocoonjára tér vissza, és pedig ama helyre, a hol a borghesi viadorról szól. Itt egy kritikai vitába bocsátkozik, melynél ama jellemző mondását halljuk, hogy egy helyes olvasási módra nézve nem a kéziratok száma, hanem azok értéke esik latba. Ez az újabb kritika főelve. Lessing bevallja, hogy a Laocoonban összetévesztette a borghesi viadort az úgynevezett miles veles-sel, de e hibára őt Winkelmann vezette, a ki maga is tévedett. Azonban nem Klotz vette észre e hibát, hanem a *Göttinger Gel. Anzeiger* bírálója (Heyne.) Itt is látjuk a valódi tudóst, a ki, ha hibázott, beismeri, hogy mi vezette tévútra; s nem egykönnyen veszi vissza első állítását, hanem minden argumentumot még egyszer fontolóra vesz, s ha látja, hogy egy pontban hibázott, a helyesebb véleményt elfogadja. »In dem antiquarischen Studium — úgymond — ist es öfters mehr Ehre, das Wahrscheinliche gefunden zu haben, als das Wahre.« Erre ismét Klotz művére tér át s szemére veti neki, hogy a gemmák domborodására nézve állításait Lippertből vette s nem támogatja helyes okokkal; Nero smaragdjáról és a nagyítóüvegek feltalálásáról is szól s hat ponttal bizonyítja, hogy a régiek a nagyítóüveget nem ismerték. Erre még etymologiailag fejtegeti a camea-szót s végre még a sardonxyról szól mindig polemizálva Klotz ellen. Érdekes megtudni, hogy miért nevezték a régi németek az opált Wese vagy Weise-nek; nagyon egyszerűen azért — úgymond — mert a latinban orphanus volt a neve s a németek ezt árvá-nak fordították. E pontokról szólnak a levelek, melyekben, mint láttuk, kifejtette a vésés mesterségéről, a régiek optikájáról szóló tanát, az ásványtanból vett tanulmányait s különösen roppant olvasottságát a klasszikusokban. Nagy szerepe van a nyelvtani és etymologiai résznek is, az ó- és középkori íróknál előforduló gemmák ismeretének, a műtörténet chronológiájának s különösen Plinius e tárgyra vonatkozó helyei rendszeres magyarázatának. Ott a hol Klotz leggyen-

gőbb oldala mutatkozott, a régi források helyes felhasználásában, ott támadta meg őt, s kérdi, vajon elegendő-e a lap alsó részét a klasszikusok nevével körülvenni, vagy nem kell-e inkább magokat ezen írókat megnézni, s biztosítani önmagát, hogy valóban azt mondják, a mit velök mondatunk. Gúnyosan így szól erre nézve: »Was sagen Sie zu einem solchen Quellenbraucher, de aus der ersten besten Pfütze schöpft, ohne sich zu bekümmern was für Unreinigkeiten auf dem Grunde liegen«. Mindezek által az eddig ünnevelt tudós mint szegény, ügyetlen compiler s mint korlátolt ész tünt fel. A levelek roppant nagy feltűnést okoztak; nemcsak a szakférfiak, hanem az egész művelt Németország élénken érdeklődött az ügy iránt. Hallatlan volt addig, hogy valaki a nagy Klotz-ot annyira porba merte rántani; s mily nagy volt azok öröme, a kik már régen gyűlölték e rettegett tudóst, de nem mertek ellene felszólalni; szívből üdvözölték Lessinget, de csak titkon!

Az utolsó hét levél personaliákból áll; ezekre mindenki figyelmét felkérjük. Lessing itt a közvélemény képviselőjeként lép fel s gyönyörűen festi Klotz-ot és híveit, a mit még sok más Klotz-féle emberekre mainap is lehetne alkalmazni. Itt van ama gyönyörű hasonlata, melyben magát a malommal állítja egybe és ugyancsak itt örök igazságú és szépségű máximája a valódi kritikus kötelességéről: »Gefinde und schmeichelnd gegen den Anfänger; mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper; höhnisch gegen den Prahler, und so bitter als möglich gegen den Cabalenmacher«; s hogy valóban keserű és csipős volt Klotz ellen, azt minden sora mutatja. Védi magát az úgynevezett udvariasság megszegése ellen s a régiekre utal, a kik e csúszás-mászást nem is ismerték. Igazat mondani s minden cselszövénytől tartózkodni: ez a valódi urbanitás.

Klotz hírneve veszve volt; barátai intették, hogy védje magát, ő azonban csak az első kilencz levélre írt egy gyenge választ, melyben azt mondja, hogy e vita úgy sem érdekli a nagy közönséget, tehát jobb lesz azt megszüntetni. Lessing azonban erre nem hallgatott s folytatta támadásait. Klotz könyvének új kiadásánál akart még egyszer válaszolni, de

1771 végén elérte őt a halál, s így a harc véget ért. Halála Lessingre nagy hatással volt, a mint azt maga egyik levelében írja. Hansen írta meg azután Klotz életét, azonban az ellene emelt vádak alól csak némileg tisztázhatta.

A Laocoon bővebb magyarázatára szolgál a *Wie die Alten den Tod gebildet* cz. értekezés, az *Antiquarische Briefe* méltó társa; két medve — úgymond Herder — kik a fő ellenséget szétzúzták, a párthíveket pedig oduikba szalasztották. Kisebb értekezéseinek ez valódi gyöngye s köztök méltán az első helyet foglalja el. Kiindulva a Laocoon-ban kifejtett eszméből, hogy a művészet fő czélja a szép előállítás, Lessing abban is kételkedett, hogy a régiek a halált egy undorító kép által fejezték ki, s azt állítja, hogy a csontváz bizonyára nem volt a halál jelképe a valódi művészetben.

Ezt az állítását Klotz törekedett megczáfolni; Caylus ugyanis Homerusból vett képeiben azt ajánlotta a művészeknek, hogy állítsák elő az *Ilias* ama jelenetét, a hol Apollo Sarpedon tetemét a halálnak és az álomnak adja át. Csak azt nem tudta megmondani Caylus, hogy az álomnak mily jelvényeket adjon, hogy a halál csontvázával összeférhető legyen. A keresztyén felfogást, mely a halált csontváz alakjában képzeleti, fölcserélték az antik alakkal, s maga Winckelmann sem jöhetett rá a helyes megfejtésre. Lessing érdeme, hogy ezen értekezésben kimutatta, hogy a halált mint az álom testvérét, szintén egy szárnyas férfi alakjában, a ki megfordított fáklyát tart kezében, ábrázolták. Klotz Lessing ellen azt hozta fel, hogy biz elég csontvázat találunk régi emlékeken. Erre Lessing egyszerűen így felel: Az, hogy a régiek a halált nem állították elő csontváz alakjában, még nem involválja azt, hogy a régiek soha sem alkottak volna csontvázat; e csontváz alatt azonban egészen mást értettek, mint a halál istenét. A régiek a halált és az álmot mint ikertestvéreket állították elő, úgy mint azok Homerusnál előfordulnak; de viszont azt is tudjuk, hogy a régiek egy ideális lénynek érzeki előállítását mindig híven megtartották, mert ezen általános egyformaság nélkül nem értették volna mindenhol. Erre számos ó-kori emlékből kimagyarázza, hogy az, a mit azelőtt a geniusnak vagy Amornak tartottak, nem más mint a Halál; egy kőkoporsón az egyik

alak fölött a Somnus szót látjuk, a másik pedig, mely hozzá hasonlít, nem lehet más mint Mors. Az egyik emléken az általános attributumokon kívül (szárny és megfordított fáklya) még koszorút és lepkét is találunk. A szárny a halál gyorsaságát, a megfordított fáklya a kioltott életet jelenti, a koszorú azon szokásból ered, hogy a régiek a holtat, az urnát és a sirt megkoszorúzták, a lepke pedig az eltűnt lélek jelképe. Hozzájárul még az, hogy az alak egy tetem felett áll. Ez nem lehet más mint a Halál; mert a többi isteneknek, tehát Amornak is meg volt tiltva a holttestet megnézni; de a genius sem lehet, mert ez, a mint az ember meghalt, azonnal eltávozik, s a holttestemet nem őrzi többé. Pausanias is, midőn a Kypselai ládáról szól, úgy írja le a halált, mint a mely alak az álomhoz hasonlít, és keresztbe vetett lábbal áll s egy megfordított fáklyát tart. Lessing még több műemléket említ, a melyen az ezen attributumokkal ellátott alakokról bebizonyítja, hogy mindnyájan a halált jelentik. Erre áttér a csontvázra.

Azt Lessing is igen jól tudta, hogy a csontváz régi emlékeken előfordul s nem szorult Klotzra, hogy neki az ujjakon előszámlálja, hol és merre fordulnak elő csontvázak régi emlékeken. Itt jellemzi oly kitűnően a valódi régiségbúvárt, midőn így szól: *Ein anderes ist der Alterthumskrämer, ein anderes der Alterthumskundige. Jener hat die Scherben, Dieser den Geist des Alterthums geerbt. Jener denkt nur kaum mit seinen Augen, Dieser sieht auch mit seinen Gedanken. Ehe jener noch sagt, »so war das!« weiss Dieser schon, ob es so sein können.*» Hogy valaki velünk elhitesse, hogy a régiek a halált valóban csontváz alakjában ábrázolták, azt vagy a műtörténelmi emlékek, vagy a klasszikusok egyes helyei által kellene bizonyítania. De sem az egyik sem a másik oldalról nem hozhatni bizonyítékot. Lessing több helyet idéz a klasszikusokból, a hol a halált festik, de sehol sem találjuk a csontvázat, ha a halál minden attributumát és sajátságát mondják is el, még olyanokat is, melyeket a művészet igénybe nem vehet. A művész ugyanis korlátolva van s csak azon attributummal láthatja el alakját, a mely minden esetben sajátságai közé tartozik, s ez a halálnál a nyugalom és érzéketlenség. A holt állapotban a régiek nem láttak semmi rettenetést s a mennyiben a haldok-

lás csak egy lépés a halálhoz, az sem lehet félelmetes. Csakis bizonyos körülmények közt lehet a halál borzasztó, ha t. i. erőszakos. Homerusnál azért a halál kifejezésére még két szót találunk: *Κήρ*, a korai, gyalázatos, idején kívüli halálra, és *θάνατος* a természetes halálra. A rómaiak is megkülönböztették a letum-ot a mors-tól; letum inkább *Κήρ*-hez hasonlít. Később a finom árnyalat elmosódott s a két név synonymmá vált. Ha valaki tehát azt vetné fel, hogy ha a nyelv kétféle halált különböztetett meg, akkor a művészetben is kétféleképp állították elő: erre Lessing azt feleli, hogy ha a régiek ki is akarták volna fejezni az erőszakos halált, akkor sem választották volna a csontvázat, a mely a halál után csak hosszabb idő múlva keletkezik. Különbén Pausaniasnál megtaláljuk, hogy képzeltek a *Κήρ*-t: csunya fogú s görbe körmű nőnek. Hozzájárul még az, hogy a régiek az ominosus dolgokat a beszédben is kerülték, annál inkább a művészetben, s így bizonyára nem állították elő a halált csontváz alakjában. Tehát mik azok a csontvázak? Nem egyebek mint larva-k, vagyis a gonoszok megholt lelkeinek personifikálása, s Seneca egyik helyéből kitűnik, hogy a larvát valóban mint csontvázat tüntették fel. Miután így bebizonyította Lessing, hogy a művészek a halált az álom testvéreként ábrázolták s hogy a csontváz csak a larva-kat jelenti, röviden kifejti az összefüggést, a mely a keresztény és antik felfogás közt volt. A régiek a halált nem tekintették büntetéssül, csak a keresztény hit hozta be a halált mint isteni büntetést, s innen vannak a későbbi művészek csontvázalkotásai. De, így szól végre, minek vezessük a művészetet a szép idealtól a csontvázhoz! Csak a tévesen felfogott hit vezethet le minket a szép úttjáról, s a valódi hit bizonyítéka az, hogy mentől közelebb hoz a széphez. E mondatban a Laocoon főtételeit ismételte és számos példával világította meg.

Ezen kitűnő fejtegetés még nagyobb hatást tett, mint maga a Laocoon. Goethe visszaemlékezve »Wahrheit und Dichtung« irásánál a nagy hatásra, így szól: »Am meisten entzückte uns die Schönheit jenes Gedankens, dass die Alten den Tod als den Bruder des Schlafes anerkannt, und beide, wie es Menächen geziemte, zum Verwechseln gleich gebildet. Hier konnten wir nur erst den Triumph des Schönen

höchlich feiern und das Hässliche jeder Art, da es doch einmal aus der Welt nicht zu vertreiben ist, im Reich der Kunst nur in den niedrigen Kreis des Lächerlichen verweisen.« Schiller pedig szép kifejezését adta ez eszmének »Die Götter Griechenlands« cz. költeményében:

Damals trat kein grässliches Gerippe
Vor das Bett des Sterbenden. Ein Kuss
Nahm das Leben von der Lippe,
Seine Fackel senkt der *Genius*.¹⁾

Az újabb kutatások a Lessingtől nem érintett görög műemlékekre is kiterjeszkedtek s a főbb pontban Lessing állítását igazolták. Csakhogy ezen férfi alak a művészet különböző stadiumaiban különféle alakot öltött; de csontvázról szó sincs. Kiemelendő az is, hogy Euripides *Alkestis*-ében a halál mint drámai személy is föllép, már pedig csontvázat csak nem léptetnek fel. — A mult évi Winckelmann-ünnepélynél (decz. 2. 1879). a híres archaeologus Robert egy terjedelmes *Thanatos* cz. monographiában számos képpel a legújabb e tárgyra vonatkozó adatokat szolgáltatva, melyek mind Lessing állítása mellett bizonyítanak.

S így végig mentünk volna Lessing összes philologiai dolgozatán. Teljesség kedvéért röviden érintjük még a *Literarischer Nachlass*-ban talált philologiai czikkeket, melyeket eddig a teljes dolgozatokba nem szóhattunk.

Über die Elpistiker; Heumann nézete ellen szól, a ki azt állította, hogy az elpistikusok keresztyének lettek volna, mert a túlvilági életben hittek. Ciceroval és Sophoklessel²⁾ bebizonyítja Lessing, hogy ez eszméket már régen táplálták.

Von der Art und Fortpflanzung der christlichen Religion cz. töredékben egy excursus a *római Bacchanaliák* elterjedéséről szól, s igen szépen fejt ki ez által Livius e tárgyra vonatkozó helyét. Tertullian fordításának egyes részleteit is itt találjuk. Winckelmann »*Geschichte der Kunst des Alterthum's*« cz.

¹⁾ Csakhogy Lessing szerint nem a *genius*, hanem a halál.

²⁾ Ha az illető hely nem alexandriai zsidó falsificatum.

művéhez, melyet újra sajtó alá akart rendezni, egyes fontos *megjegyzések* nem kerülnek ki figyelmünket. Különösen Juvenalis egy helyét (VII. 128) kitűnően magyarázza, a mire még a mostani kiadók sem figyeltek.

Zum Laocoon; a tervezett második rész alaprajza. *Entwurf zur Fortsetzung der ant. Briefe*, mint már említettük, a római családi képekről akart szólni ebben s az 58—80 levélig terjedt volna; a 81—97 leveleket ismét Klotz ellen intézte volna, hogy bármennyire kiírja Winckelmann könyvét, mégis a mestert játszsza.

Fragment über die isische Tafel; Kircher ezen emlék magyarázatát fejtegeti s a tábla és annak magyarázóinak történetét akarta adni. Azon körülményből, hogy a táblán gallyak és lombok látszanak, Lessing azt következteti, hogy későbbi eredetű, mert Vitruvius azt mondja, hogy az ilyféle ékítményeket, még csak az ő idejében használtak.

Négy kisebb töredék: *Karyatiden, Dioskorides, Grottesken*; *über die Mängel des antiquarischen Studiums*: a feliratokból nem szabad egyenesen a szoborra következtetni, mert a későbbi időkben gyakran megtörtént, hogy egy görög istenszobor alá egy római vezér nevét is irták.

A *Collectaneák* közt hetvenöt rövidebb és hosszabb philologiai megjegyzés van; erre következik a *Philologischer Nachlass*, a hol a klasszikus írókról találunk egyes fontosabb megjegyzéseket. Különösen említendő itt az Aeschylus és Euripides költészetére vonatkozó jellemző ítélet.

Ha ezek után Lessinget mint philologust jellemezni akarunk, akkor, mint könnyen látható, csakis *irodalomtörténeti és archaeologiai szempontból tehetjük* azt; ez a philologia *széptani* oldala, ez a régi élet *veleje*, egyedül ez teszi a philológiát hasznos tanulmánynyá. Azért nem is akartam őt a philologia formális oldaláról tekinteni. Ha ily lángészt csak megközelítőleg is mint philologust akarunk jellemezni, akkor nem az értekezésekben elszórt egyes kritikai javításokra szabad reflektálni, hanem tekintetbe kell venni a philologia lényegére vonatkozó munkásságát, azon impulsust, melyet az ó-kori tanulmányoknak általán adott, azon irányt, a melybe e tanulmányt terelni akarta, szóval arra kell ügyelni, *hol és mikép lépett fel*

mint reformator. Kétséget sem szenved, hogy Wolf későbbi föllépése a philologia ügyében, Lessing alapvető működésében is támaszra talált s hogy Lessing szelleme bizonyára sokat tett a philologia önálló tudományul való felszabadításában. Lessing a valódi régi életet s nem annak külső burokját akarta átkutatni, s nemzetét figyelmessé tette azon roppant nagy kincsre és éltető erőre, mely ezen forrásban rejlik. Azért közönséges értelemben vett szakphilologusnak nem tekinthetjük, s nem is az volt egyedüli célja, hogy philologiai értekezéseket írjon; nála ezen fejtegetések szoros összefüggésben voltak egész gondolkodási és művelődési menetével. Az által hogy a valódi költői és irodalmi formákat meg akarta teremteni, okvetlenül a klasszikusokra kellett neki visszamennie s fő érdeme abban áll, hogy oly szépen és vonzóan tudta előadni és élvezhetővé tenni e régi forrásokat, melyek eddig a hatalmas thesaurusokban voltak elrejtve.

Philologiai kutatásai bármennyire önállóak, mégis bizonyos szempontok szerint csoportosulnak, a mit a Laocoon legjobban bizonyít. Lessing kutat, de nem ír tulajdonképi kutatásokat; systematizál, rendez, de nem ír systemákat, tárgyal, de nem ír értekezéseket. Tulajdonkép monologokat ír, szemünk előtt fűzi gondolatait s egyszerre meglep az eredménynyel.

Fő érdeme, hogy a régieket mintegy átülteti a jelen korba s nem ismeri azon választó falat, melyet a pedantismus húzott. Nem akar ő szakember lenni, hanem mint író a régi ideálra törekszik, s az által hogy azt kutatja, a legszebb philológiai tárgyakról ír, de ezek oly szoros kapcsolatban állnak egyéb irodalmi műveivel, hogy csakis ezek segélyével érthetők meg teljesen. Tehát ép az az érdeme, hogy kiragadta a klasszikus ó-kor jeles mintáit az iskola porából, hogy azokat a mai élettel egyesítette, s emléke örökké fenn fog maradni, míg csak egy philologus lesz, a ki nem az ó-kor betüihez tapad, hanem annak szellemét akarja kutatni.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarrá. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékezés. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l. 60 kr. — X. Szám. Bércey Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól.	10 kr.
II. Szám. A manduk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól.	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól.	50 kr.
V. Emlékezés Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékezés Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.
III. A mordvaik történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól.	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól.	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól.	10 kr.

V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól.	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól.	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól.	10 kr.
X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től.	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Árv. 1849. évi utazásából.	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágost től.	1 frt.
V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.	10 kr.
VI. Ukonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól.	20 kr.
VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Aurel től.	60 kr.
VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenő től.	80 kr.
IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károly től.	50 kr.
X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól	30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. Budentz J. r. tagtól	10 kr.
II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól.	40 kr.
III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól.	20 kr.
IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéry Ármin r. tagtól	30 kr.
V. A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól.	30 kr.
VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól.	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREW K. EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.